

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- A. LOORING: Ants Laikmaa vanemaist ja noorpõlvest.
A. ORAS: Eesti luule 1935. aastal.
- O. LIIV: Eesti kännust võrsunud aadlimees. (Pildiga.)
J. MÄGISTE: Ühest ununevast jooginimetusest.
A. PALM: Meie rahvuseepose uuestisünd.
- H. PAUKSON: Sadaviiskümmend aastat eesti luulet.
J. VIIDANG: A. MÄLK — Öitsev meri.
- H. TALVIK: August Jakobson — Vana kaardivägi.
M. SILLAOTS: Aare Kariste — Kullas ja põrmus.
A. VAIGLA: Helmi Mäelo — Pärt on minu sõber.
- E. SALUMAA: Eduard Tennmann — Maailma usundid.
- M. TÖLDSEPP: J. Adamson — Keskaeg, üld- ja kodumaa ajalugu.
Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 19. ja 20. poogen.

N° 4

23. aprill

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VALJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahva-teadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käskkirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käskkirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käskkirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerand aastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.
Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutus teksti järel: lehekülg 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varem aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

APRILL 1936

NR. 4

ANTS LAIKMAA VANEMAIST JA NOORPÖLVEST.

Tema 70. sünnipäeva puhul.

Ei ole kerge olla teerajaja, pioneer — see nõuab palju julgust, oskusi ja tahtet. Vähe on neid, kes suudavad soovitud teed rajada, veel vähem neid, kes suudavad seda teha olude ja saatuse kiuste. Üks sellistest pioneeridest, eesti kunsti teerajajaist on vanameister Ants Laikmaa-Laipman, kes k. a. 5. mail pühitseb oma seitsmekümnendat sünnipäeva. Laikmaa on kunstnik, kes kogu oma jõu, tahte ja ande on pühendanud eesti kunstile tee rajamiseks, rahva kunstimeele kasvatamiseks, loovaks kunstiliseks tööks ja tulevase (nüüd juba praeguse) kunstnikupõlve kasvatamiseks. Et õieti mõista Laikmaa hilisemat elu ja tööd, selleks on vaja vaadelda neid olusid, millest ta on võrsunud; ühtlasi avab see pilgu ajastusse, millal tärkas eesti haritlaste esimene põlv.

Kunstnik Ants Laikmaa-Laipman põlvneb isa kui ka ema poolt Vigalast, Läänemaalt. Kunstniku isa Hans Lainman on sündinud 28. XI 1826. a. ¹⁾ Vigalas, Araste külas Paiba talus, kus ta isa Maddis (1780—1858) oli Paiba talu rentnikuks. Kunstniku isa Hans sai tolle aja talupoja kohta võrdlemisi korraliku hariduse. Vigalas töötas juba aastakümneid kohaliku köstri juures nn. „köstrikool“; mõnelt poolt on arvatud, et see kool on töötanud vahetpidamatult Rootsi ajast kuni möödunud sajandini. Möödunud sajandi esimesel poolel oli Vigalas köster-koolmeisteriks (1816—1866) H. Fr. Johannson, kelle juures sai noor Hans Lainman esimese hariduse. Pärast kooli oli ta Märjamaa kihelkonna Haimre mõisas „suur-proua“ juures „viksteenriks“ — piccolo'ks. Ka seal sai Hans oma silmaringi veel laiendada ja

1) Kõik kuupäevad on märgitud v. k. j.

näha mõndagi toleaegeist aadlike elukombeist. Teine vend Jüri käis aga Jädiveres koolis (samam Jädivere koolis, mis 1844. a. kujundati juba ametlikult ümber seminariks) ja nii oli Hansul kokkupuuteid ka Jädivere kooli õhkkonnaga. Vend Jüri oli hiljem koolmeistriks Velisel jm.; lõpuks aga olnud mõisa kirjutaja-valitseja ja viimaks mõisa rentnik. Et Vigalas tollal hariduse saamine oli kergem ja koolid paremini korraldatud, siis valgus sama teed mööda Vigalast palju mehi üle Eesti laiali, kellest mitmed küll „sakste sekka ära kadusid“.

Kõstrikkoolis saadud haridus ja hiljem omandatud teadmised ja oskused võimaldasid Hansul peale seda, kui ta asus ise juhtima isalt päritud renditalu, pidada ka kohaliku vallakirjutaja ametit. Talupidamise kõrval oli ta veerandsada aastat vallakirjutajaks.

1844. a. jaanuaris abiellub noor Paiba Hans Lainman (siin on Vigala kirikuraamatuis kirjutatud alles Lainman) Vigalast Arjakse (Harjakse) Madise tütre Trino Redlihiga (praegu Redlich). Selles lühikeses abielus sünnib esimese lapsena poeg Madis 20. mail 1845. Naine Trino sureb aga juba 21. märtsil 1846. a.

Et talupidamine ilma naiseta oli väga raske, siis juba sama aasta detsembris abiellub lesk surnud naise õe Leno Redlihiga, kellega jagati elusaatust 38 järgneva aasta kestes.

Leenu (kirikukirjades Leno) isa Arjakse Madis Redlih olnud väga algupärane ja järsk mees. Seda algupärasust ja vaimuteravust oli pärinud ka tütar Leenu, kes olnud „nagu isa suust kukkunud“. Talupidamise kõrval pidanud Arjakse Madis ühtlasi ka mõisa kupja ametit. Ta olnud vali ja õiglane mees, mispärast talle vist on pandudki nimeks Redli(c)h. Madisel olnud pikk valge habe, kuid ühel tuulisel päeval jäänud see sama küla Opi talu õuevärava vahele ja siis lasknud ta habeme maha lõigata.

See teine abielu oli väga lasterikas, kokku oli Hansul Leenuga 16 last: Ann (* 19. IX 1848), Hans (I) (* 5. I 1851), Jüri (* 22. III 1852), Hinrek (* 8. V 1853), Trino (* 24. IV 1854), Jaan (* 22. VI 1856), Mihkel (* 25. XII 1857), Leno (* 10. II 1859), Mai (* 18. IV 1861), Mari (* 27. XII 1862) ja Bernhard (* 21. I 1865). Kolmeteistkümnenda lapsena jüripäeval 23. aprillil (u. k. j. 5. mail) 1866. a. sündis sellest abielust poeg, kellele pandi jälle nimeks Ants (kirikuraamatuis Hans), sest 1851. aastal kolmanda lapsena sündinud Hans oli noorena surnud. Peale Antsu, praeguse kunstniku, oli kunstniku emal veel neli last:

Karl Alexander (* 27. IV 1868), Ado (* 11. VI 1869), Liiso (* 22. VIII 1870) ja Tõnis (* 4. II 1874). Selles lasterikkas perekonnas kasvaski üles kunstnik, veetes Paibal oma lapsepõlve-, kooli- ja noorusaastad.

Paiba talu jõukus seisis maa headuses ja ilu — sealt mööda looklevas Sääla jões tema lille- ja rohurikaste aasadega. Läheduses asus Paiba kuusik oma tiheda padriku ja salateedega. Siin kuusikus algas Ants oma esimesi töökohustusi, käies juba 7-aastaselt karjas. See paks kuusik oli laste kungla ja džungel — see oli lastele omaette maailm. Kuusiku hämaruses, vahel kõrge kännu otsas istudes, jutustas ema lastele salapäraseid muinasjutte ning lugusid ja õpetas lapsi huilgama sama heleda häälega, nagu ta seda ise tegi.

Talu ise aga seisis keset lagedaid aedadega piiratud põlde ja toa otsas asetses korralik ridaspuudest palistatud õunapuuaed. Neid puid olid sinna juba isa ja vanaisa istutanud ja lapsed istutasid neid sinna juurde. Õunapuudel olid kõigil oma nimed; nii olid vanaisa, vanaema, isa, ema ja Maie, Madise, Anne, Antsu, Triinu jne, õunapuud. Lauda taga koplis aga olid reas viimaste laste Maie, Bernhardi, Antsu ja Liisu kased.

Paiba talu oli juba tollal nii väliselt kui ka sisemiselt korralikum ja nägusam kui tavalised taluelamud. Tavaliste külmade talukambrite otsa oli ehitatud veel paar sooja elutuba, kus oli pottahi sees. Tubades asusid kustki mõisaoksjonilt ostetud punapuust toolid ja kummut. Talu tagatoas, isa kirjutuskambri, olid seintel ka pildid, vanad värvilised kuldraames gravüürid; needki oli isa kustki mõisaoksjonilt ostnud.

Vigalas polnud tollal veel erilist vallamaja; rahvas käis mõisas või Paibal koos, sest kunstniku isa oli ühtlasi vallakirjutaja. Paibal peeti kohut, võeti pearaha ja aeti teisi valla asju. Olid pearaha- või kohtupäevad, siis oli suur rehetuba ooteruumiks, mille seinä äärde asetatud pinkidel istusid pikajuukselised ootavad talumehed ja puhusid juttu. Siin sai noor Ants kuulda häid jutumehi, nagu: Konnapere Endrekut, Aava Jurit, Soonja Madist ja kuulsat Matsukse Madist. Need poisikesepõlves kuulnud ja nähtud heade jutumeeste kujud ei ole veel tänapäevani kunstniku meelest ununenud.

Ajades vallaasju ja juhtides majapidamist, oli Hans Laipman ühtlasi ka korralik ja vali isa. Sageli olnud ta oma õpetustega nii algupärane, et ta lastele kogu eluajaks on jäänud meelde. Kord, kui Ants alles üsna väike poisike olnud, heitnud ta õhtul magama, visates kuue hooletult varna, nii et varrukas

„sisse jäänud“. Isa tulnud öösel koju ja ajanud poisid kõige parema une pealt üles ja lasknud poisid varruka ilusasti välja tõmmata. See õpetus on Antsule meelde jäänud kogu eluks ja alati riputatav ta kuue või palitu korralikult varna.

Veel enam kui isalt on Ants pärinud ja õppinud emalt. Juba tema poisikesepõlves armastanud külarahvas öelda, et Ants on „kui ema suust kukkunud“. Ema oli haruldaselt hea mälu, vaimukas ja kunstimeelega inimene. Ta oskas ka pisut saksa keelt, mida oli vist õppinud lapsena mõisalastega koos mängides. Tal oli nii hea mälu, et kirikusse minnes kunagi ei võtnud laulu- raamatut kaasa. Ta arvutas peast hoopis väledamini kui isa paberil ja teadis kõikide ümberkaudsete inimeste vanust täpselt.

„Ta oli tüdimatu,“ mäletab temast poeg. „Kaks ämbritäit vasikate rokka metsa alla koplisse viimiseks kaelkooguga seljas, suur lüpsik palavat klimbileent teisipidi üle öla, tõttas ta (16 lapse sünnitaja) 3 versta maa peale huilates läbi metsa heinalistele „ohtu“ viima. Olles sinna jõudnud ja lüpsikud maha pannud, näitas ta noortele, „kui lai ja puhas peab kaar olema“.

Ka karistamises oli ema suurepärane. Laste vahel juhtus vahel ikkagi tüli, teinekord päris tühistest asjadest pärast, ja kes siis esimesena kaebama läks, see oli esimene süüdlane, sest ema põhimõte oli: ega hea laps ei lähe teisele nuhtlust nõudma! Siis pani ema kaebealuse ja kaebaja teineteisele silm-silma vastu seisma ja nad pidid lepituseks suudlema. Nii tüli lõpetatud, olid kõik jälle head ja kallid lapsed ja siis tõi ema tüki suhkrut, kompekki või õuna — see oli siis väikese draama ilus lõpp- vaatus.

Kunstist, mis on täitnud poolsada aastat Ants Laikmaa hili- semat eluteed, ei kuulnud ta lapsepõlves midagi. Kuulis küll „Tülgi Jaani kunsist“, see oli oskus, millega ta onupoeg Tülgi Jaan rabelemisel kõik vastased seljale pani. Kuid kord jõulupühade ajal tulnud isale külla üks ta vana koolisõber ning sugulane ja sellel olnud kaasas paks pildiraamat. See jäi kogu pühade ajaks Antsule armsamaks ajaviiteks. See on kunstniku esimene mälestus kokkupuutumisest piltidega.

Ants hakkas ka ise varsti pilte tegema, — valge kriidiga rehetoa suitsunud ustele ja söega valgele ahjumüürile. Mitte ainult pilte ei teinud ta, vaid lõikas välja turbamättast (mida Vigalas ahjude kütmiseks tarvitati) igasugu loomi, eriti hobuseid, pani neile puutikkudest jalad alla, linast lakad ning sabad taha.

Oma esimese kooli sai Ants emalt, õppides lugema ema voki kõrval. See läks päris kergesti. Kirjutama õppis ta isa laua taga hanesulega. Et Antsul esimeste vagude ajamine väga kerge oli olnud, siis otsustati teda saata koos õe ja vennaga Velise vallakooli.

Paiba Hans Laipman viis oma lapsed just esijoones sellepärast naabervalda Velisele, et seal oli õpetajaks nende sugulasi Eduard Avik (* 1852). Oli ju Vigalas lähemalgi koole — „Rabal“, „Perul“ ja köstri juures. Et aga Velise kool oli Aviku juhtimisel omandanud hea kuulsuse, siis viidi Paiba lapsed üle 10 kilomeetri kodunt eemale. Velisele kooli viidi 8-aastane Ants koos vanema õe Maie ja vend Bernhardiga. Kunstniku esimene õpetaja, koolmeister E. Avik, oli asunud oma kohale Velise omaniku, kindral parun Maydell'i kutsel värske Kuuda seminari lõpetajana 1873. a. Avik oli saanud hea haridusliku ettevalmistuse: enne Kuuda seminari astumist oli ta õppinud Tallinnas Dietz'i erakoolis ja Paide linna elementaarkoolis. Erksa ja tulise vaimuga noormehena võitis ta koolitöö tunnustust rahva seas.

Velisel oli tollal ka juba eriline koolihoone, mujal Läänemaal aga peeti sageli veel lihtsates talu suitsutaredes kooli. Koolimaja asus samal kohal, kus praegu Velise 6-klassilise algkooli esimese ja teise klassi maja, kuid see on hilisem ehitis endise vallakooli kohale. Selle maja suurus ja ruumide jaotus on aga jäänud pea samaks kui tolleaegsel vallakoolil. Koolimaja oli lihtne palkehitis õlgkatusega ja koosnes kahest poolest: ühes otsas olid kooliõpetaja eluruumid ja teises suur klassiruum väikeses sahvriga, kus seisis päeval laste leivakotid, lähkrid ja sinna kokkuveetud magadisriided ning kotid. Erilist magamistuba ei olnud; magati klassiruumis ööseks kokkulükatud laudadele asetatud kottidel ja laudade puudusel ka põrandal.

Klassituba oli väga lihtne: tahumata palkidest ja krohvimata, nurgas asus suur kerisahi, nagu neid talumajades praegugi leida. Koolimajal oli aga korsten peal, mida oli tollal vähestel talumajadel. Koolilaudadeks olid pikad harkjalul lauad, nende ääres sama pikad pingid, millel vastamisi lapsed tundide ajal istusid. Samadel laudadel õpiti, loeti, kirjutati ja söödi. Kooli mööbliks oli veel suur seinatahvel ja külameistri tehtud orel; viimane oli muretsetud koolile alles Aviku ajal.

Velise vallakoolis kestis tavaline õppeaeg tollal kolm talve. Õpilastele ei antud mingit tunnustust ei jõuluks ega kevadel, vaid nad istusid lauas tarkuse järgi. Arusaamatu ja mõistmatu

poiss võis istuda ka kolm aastat kõige rumalamate hulgas. Kui õpilane jõudis edasi, viidi ta targematega ühte lauda.

Koolitööst ja -elust mäletab Laikmaa järgmist: „Kooli tuldi esmaspäeva hommikul vara ja lahkuti laupäeva lõunal (ainult neljapäeva-õhtuti, mida peeti tol ajal veel pühaks, võis ka koju minna). Kaasa toodi nädala moon, mis tavaliselt koosnes leivast, karbist silkudest, võist, lihast — kellel seda oli, ja lähkiritäiest piimast või taarist. See oli kogu nädala menüü hommikuks, lõunaks ja õhtuks. Piim oli nädala lõpul nii hapu, et lähkri punni puudutades see vahel nagu püssi paukudes lakke kargas.

Kooli tuldi siis veel rahvuslikus riietuses: poisid kintspüks-tes ja pasteldes, kandes toas pintsaku asemel villast kampsunit, või istuti vestiväel. Juuksed olid poistel kaelani ja otselauguga. Pea sugemiseks kasustati peaharju.

Lapsed koristasid toa, kütsid ahju ja puhastasid õhku, kui see liiga „paksuks“ oli läinud, karjamaalt kadakaoksi tuues ja neid kõrvetades.

Hommikul tõusti vara, pesti silmi õues (lume-ajal lumega, — siis polnud vaja seepi). Käidi „väljas“ aia taga, sest sellekohaseid väljakäigukohti koolides ei tuntud veel.

Kool algas igal hommikul palvega ja õhtul magama minnes tehti sedasama ühiselt. „Kooliks“ oli lugemine, katekismus, piiblitilugu ja kirikulaulud. Ka „rehkendust“ („adiitsjoni“, „subtraaksjoni“, „multiplikaatsjoni“, ja „tibisjoni“) õpetati suurematele (vahest ka „murtud numbroidki“!).

Avik oli ka hea joonistaja, kelle juures ma nägin esmakordselt elus vabajoonistamist. Ja hea „turnija“ oli ta ka. Tal olid maja taga „rekk“ ja „barren“, millel ta oma võimeid õpilastele kui ka küla noortele sagedasti näitas ja järeletegemisele avatles.“

Ei olnud ju tollal vallakoolis võimlemistunde tunnikavas, kuid Avik oskas muuta võimlemis- ja kehaharjutused nii poiste huvialaks, et nad selleks iga vaba minutit kasustasid.

Avik tegi koolitöö kõrval ühtlasi kingsepatööd; ta olnud otsitumaid ja paremaid kingseppi ümbruskonnas. Tal oli tavaliselt 3—4 talupoissi abilisteks, kes olid õppimas tema juures kingsepa-ametit. Koolmeistri korter oli kahetoaline; üks tema tubadest oli kingsepatöötoaks, kus töötasid ja elasid ta abilised.

Vennaste ja õe Laipmanite koolitöö Aviku juhatusel edenes hästi ja nende toitlus- ja ööbimisvõimalused olid paremad kui teistel kaasõpilastel, sest nad elasid Aviku korteris. Et Avik

oli poissmees ja Laipmanitele sugulane, siis tuli Laipmani õel Maiel täita enamasti perenaisekohuseid vendade kui ka Aviku juures. Ehkki tollal talupoegade raske majandusliku olundi tõttu lõppes Laikmaa kaasõpilaste tee enamasti vallakooliga, siiski oli hulk õpilasi, kes hiljem jätkasid oma haridusteed Kuuda seminaris ja olid seejärel õpetaja- jt. ametites. Tolleaegsetest Velise vallakoolipoistest oleks mainida: Jaan Linnamägi (hiljem notar), Hindrik Hallist (hiljem õpetaja ja köster), Jüri Korpmann (hiljem õpetaja) jt.

Et Avik valmistas poisse ette Kuuda seminari ja teistesse koolidesse astuma, siis tuli õpilasi Velisele kokku rohkesti teistest valdadest. Keegi oli aga esitanud selle peale kaebuse, kooliülemused tulid kooli revideerima ja võõra valla lapsed saadeti kõik Veliselt koju, nende seas ka Ants Laikmaa koos venna ja õega — ei lastud isegi õpingut jätkata kevadeni, koolitöö lõpuni. Sellega lõppes Laikmaa esimene kooliaasta.

Kahju oli küll vanemal oma lapsi Velise koolist koju tuua, aga parata polnud midagi, sest selline oli kooliülemuse käsk. Järgneval õppeaastal oli Ants koos õe ja vennaga veel pool talve Vigala köstrikoolis Johann Feldmann'i (Vigala köster 1866—1881) juures. Köster J. Feldmann oli kutselt peen sadulsepp ja oskas nahast teha ka igasugu nikerdustöid, kuid polnud mitte sama osav ja püüdlik koolimees kui Avik. Juba järgneva poolaasta algul samal talvel otsustas isa viia Antsu ja Bernhardi Haapsallu kooli.

Väike on tänapäeva Haapsalu oma umb. 4000 elanikuga, kuid tolleaegne Haapsalu oli pigemini nagu mõni Saksamaa küla, sest eesti keelt kuuldus Haapsalus harva. Enamik elanikest koosnes ümbruskonnast ja saartelt linna rännanud talunikest, kes hakkasid end pidama „saksteks“. Linn ise oli elanikkude ja elamute arvult vähemalt poole väiksem kui praegu ja ta kuulsus seisis peamiselt tervendavas meremudas. Raudteest tollal Haapsalus veel ei unistatudki (see ehitati alles 30 a. hiljem), suvitajad sõitsid Haapsallu kas laevadel Riiast ja Peterburist või voorimeestel Tallinnast. Sellisesse väikesse kadakasakslikku Haapsallu viis nüüd valla- ja köstrikoolis õppinud vennaste Laipmanite koolitee.

Sõidutatud Haapsallu, jäid poisid kostile Laikmaa onutütre mehe, aktsiisiametniku Schlaff'i või, nagu tollal öeldi, „viinahärra“ juurde. Käinud „koolihärra“ juures poistega esinemas ja ostnud tarvilikud raamatud, sõitis ema tagasi Vigalasse. Kosti-koht oli juba täielikult „saksa“ maja ja seal anti maalt saabunud

uustulnukaile esimest õpetust käitumises ja tehti neile ka „manniskid“.

Kool, kus õppimist jätkati, oli Haapsalu poeglaste elementaarkool, millist õppeasutist tollal hüüti koolijuhataja Jakob Prost'i (* 1839) nime järgi lihtsalt „Prosti kooliks“. See elementaarkool oli võrsunud 1814. a. kreiskooli alamast klassist, oli algul üheklassiline ja ühe õpetajaga, hiljem aga kaheklassiline ja kahe õpetajaga. (See elementaarkool lõpetas oma tegevuse venestamisaegse poeglaste kroonu-alkkooli (1903. a.) avamise eel.) Koolijuhataja J. Prost oli lõpetanud Tartu seminari 1864. a. ja asunud Lihulast sellele kohale Haapsallu 1870. a., kuhu ta jäi õpetajaks kauemaks ajaks.

Too „Prosti kool“ oli, nagu tollal peaaegu kõik linnakoolid, suur saksastamise eelsulatusahi, kus katsuti igat eestlast ümber rahvustada. Laipmanite esimene koolipäev sobis päris hästi, ehkki uustulnukaid kõikjalt kaasõpilaste poolt vaadati hindavate ja üleolevate pilkudega. Kooli tõelist vaimu ja palet said vennad tunda juba järgneva koolipäeva hommikul, kui nad kooli ilmudes söandasid hüüda eesti keeli: „Tere hommikust!“ Teretamine eesti keeles, see oli lubamatu! Klassi priimus, keegi suurem poiss, kirjutas otsekohe suurele tahvlile: Laipman I, II. See tähendas karistust eesti keele tarvitamise pärast: tahvlile tähendatud pidid pärast tunde „kinni istuma“. Ometi priimus andestas selle esimese karistuse ja pühkis mõlemad nimed tahvliilt maha.

Koolis sündis kogu õppetöö saksa vaimus ja keeles. Et aga valla- ja köstrikskoolis õppinud poistel saksa keelest vähe aimu oli, siis tulid pea kõik ülesanded sõna-sõnalt pähe tuupida, väga sageli ka nii, et sisust üldse midagi aru ei saadud. Õpilasi, kes julgesid omavahel eesti keelt kõnelda, karistati papist eeslipea kaela riputamiseiga. Eesti keelt peeti seega üheväärseks „eesli keelega“. Eesti õpilastel tuli sellele korrale alistuda tõrkumatult, sest õpilaste seljataga puudus eesti seltskond.

Kuidas suhtus tolaeaegne Haapsalu saksa ja kadakasastunud seltskond talupoegadesse, sellest annab huvitava näite üks episood Laikmaa emaga. Et isal oli küllalt tegemist koha ja vallaasjadega, siis oli ema see, kes poegi kooli küüditas ja neid linnas vaatamas käis. Ema oli jälle kord poegi linna vaatama tulnud; samal ajal juhtusid olema majas, kus pojad olid kostil, matused. Ka ema oli kutsutud saali, kus ta äratas üldist tähelepanu oma punavärvilises Vigala rõivastuses. Iseäranis tundnud ta vastu huvi paar aadlidaami ja hakanud temaga vestlema, kuid

sealjuures omavahel tehes märkusi ja arvustusi saksa keeles. Sellest ebaviisakusest vihastunud, võtnud ta kokku oma saksa keele oskuse ja öelnud midagi aadlidaamide jutu vahele. Daamid ehmatanud ja hüüdnud: „Te räägite saksa keelt ja kannate talupoja riideid?“ Sellele järgnenud terav vastus: „Igal linnul omad suled.“

Et „Prosti koolis“ paljut edasi ei jõutud, oli varsti selge poistel enestel kui ka vanemail. Isale oli vahepeal kõrvu ulatunud Jakob Pärna (1843—1916) kuulsus Lihulas, — siis otsustatigi poisid Pärna juurde üle viia; pealegi asus Lihula kodukohale poole võrra lähemal kui Haapsalu. Pärna juures jätkasid õpinguid nii Ants kui Bernhard.

J. Pärna koolitööst ja elust Lihulas on juba põgusajoone-line ülevaade avaldatud²⁾, seepärast peatun siinkohal Lihula koolielu juures vaid niipalju, kui see puudutab Laikmaa koolielu ja -teed, millest üksikud episoodid on huvitavad ja ajajärku iseloomustavad.

Ka Lihula kool oli kõva saksa surve ja järelevalve all, kuid Pärn ei hoolinud sellest ja õpetas eesti poistele kõrvalt, mis tollal oli keelatud klassis. Nii mäletab Laikmaa, kuidas Pärn neid lasknud kodus eesti keeles kirjatöid teha ja siis neid ise hiljem parandanud — see ei jätnud mõju avaldamata poiste eesti keele oskusesse.

Juba enne Laikmaade Lihulasse asumist oli Pärn oma eesti-meelsuse pärast konflikti sattunud Lihula pastori, praost Spindler'iga, kes oli ühtlasi koolikolleegiumi esimeheks. Konflikti haripunkt aga sattus just neile aastaile, mis on jäänud Laikmaale väga sügavalt meelde. Pärna tegevuse kohta oli esitatud kaebus ülemusele ja selle tulemuseks oli, et 1878. a. augustikuus sõitis kubermangu koolivalitsuse direktor kooli revideerima.

Sellest revisjonist on jäänud Ants Laikmaale järgmine mälestus. Kõrge ülemus küsitlenud isiklikult poisse, ja eesti poisid olnud agarad, teravmeelsed ning julged vastama. Lõpuks esitanud revident mitmeid küsimusi veel klassi suuremale poisile Mihkel Multramile; seegi vastanud hästi kõigile küsimustele. Revident olnud liigutatud, võtnud taskuraamatu, küsinud vastaja nime, päritolu ja vanemate elukutset. Ning siis pöördunud ta tugeva käesurumisega Pärna poole, kutsudes teda Lihula lossi ühes kaasasoleva praosti Spindleriga. Revident oli jäänud kooli tasemega täiesti rahule. Pärn, lossist tagasi tul-

2) Vt. „E. Kirj.“ nr. 4, 1933, lk. 182—187.

nud, palunud eesti poisse jääda kohale ja pidanud neile siis liigutava kõne, käskides kõiki hoolsalt õppida, et neist tublid mehed kasvaksid. Nii Pärn kui poisid olnud pisarateni liigutatud.

Et Ants Laikmaa koos vend Bernhardiga kavatses minna edasi õppima Pärnu gümnaasiumi, siis aitas Pärn neid ette valmistada ladina keeles (millist ettevalmistust nad suvevaheajal veel Pärnus jätkasid). Nii muutus Pärn poistele isalikuks õpetajaks ja juhiks.

Kord ühel jõulupühade-eelsel avalikul pidulikul eksamil, kuhu olid kutsutud ka lastevanemad ja kooliülemus, pidi Laikmaa deklameerima: „Hänschen will ein Schuster werden“... Kuid samal ajal, kui Ants deklameeris, käis ta joonistusvihik esimeses reas istuvate härraste seas ringi. Vihikusse oli karikeeritult joonistatud nii mõnigi koosistuvaist härradest, nagu köster Heintsov, pagar Büttner, praost Spindler jt. Samal ajal oli Laikmaa ema, aetud uudishimust, nihutanud oma Vigala ehtsa kabjamütsiga ehitud pea härraste vahele. Kohe oli tabanud teda aga haagikohtunik von Grünewald'i etteheitev pilk. Ent kui ema oli öelnud: „Meines Sohnes Heft“, siis võtnud von Grünewald oma kaaslaste käest vihiku ja ulatanud emale, ühtlasi seletades härradele, kes on see uhket kabjamütsi kandev ema.

Saanud Pärna juures võrdlemisi korraliku ettevalmistuse kõigis õppeaineis ja pisut algteadmisi ladina keeles, võisid vennad mõelda gümnaasiumi astumisele. Et Vigalast juba üks noormees, M. J. Eisen, oli õppinud Pärnu gümnaasiumis ja lõpetanud äsja selle (1879), siis otsustas Paiba Hans viia ka omad pojad Pärnu gümnaasiumi. Pärnus valmistab neid gümnaasiumi astumiseks ette gümnaasiumi absolvent Peeter Tannebaum ja sellise ettevalmistusega vennad pääsesidki gümnaasiumi.

Pärnu gümnaasiumi õppetöö elu ja vaimu juures ei luba pikemalt peatuda kitsas ruum; allakirjutanu on selle juures lähemalt peatunud M. J. Eiseni eluloo puhul³⁾. Et Laikmaa astus samasse kooli kohe peale Eiseni kooli lõpetamist, siis ei või selle kooli vaimne pale mitte väga palju muutunud olla. Gümnaasiumi jäi Laikmaa neljaks aastaks, kuni 1883. a. lõpuni, ja oli siis sunnitud koolist lahkuma teatava vahejuhtumi tõttu.

Minnes ühel pühapäeval kellegi koolisõbra poole, nägi ta kuski tee ääres platsil mängivaid koolivendi. Neid aga tülitasid täiskasvanud ja isegi peksid ühte väiksemat. Laikmaa tõttas

3) Vt. „E. Kirj.“ nr, 12, 1934, lk. 547—553.

väikesele koolivennale appi, päästes selle peksja käest, ja sai sellelt kätte ka kaika. Saanud liikuda mõnikümmend sammu edasi, piirati ta sisse ja kõikjalt langes talle sõimu ning ähvardusi, ja lõpuks löödi ka malakaga. Aga kui sama mees, kes varem väikest poissi oli peksnud, uuesti Laikmaad lõi ja ise jooksma tahtis pista, siis tõusis Laikmaal käes kaigas ja mees kukkus otse ta ette rögisedes maha. Kaigas oli murdunud ja pihku jäänud vaid väike osa. Mees tõsteti maast voorimehele, lähemast majast tõttas keegi härra, kes püüdis Laikmaad kaitsta ja kutsus ta oma korterisse.

Ehkki tüli oli tekkinud väiksema koolivenna päästmise pärast, siiski gümnaasiumi õpilasele ei olnud selline avalikul platsil tülitsemine lubatud ja kui asi veel ähvardas kohtu alla minna, siis saatis Laikmaa korteriperemehe järgneval hommikul kooli direktori juurde, paludes end õpilaste nimekirjast maha kustutada. Ta jäi siiski kuni semestri lõpuni Pärnusse iseõppima, mõeldes aga juba sellele, kuidas järgneval semestril Tallinnas oma õpinguid jätkata.

Et vanem vend Bernhard oli vahepeal Pärnu gümnaasiumist pidanud jääma koju isale abiks talu pidama, siis tuli Antsul Tallinna kooliteele asuda üksinda. Uue semestri algul sõitiski ta koos isaga Tallinna koolivõimalusi vaatama. Seal aga tahtis üks juhus kooliteed katkestada. Isa oli linnas kokku puutunud tuttava, kuberneriga kantselei kuldnööbilise ametnikuga; kuuldes, et ta on poega linna kooli toomas, oli ametnik soovitanud, et toogu poeg neile juhuslikult vaba olevale ametnikukohale. Nii sammuti koos Toompea poole ja isa katsus Antsule teha selgeks, et kui tore on olla kuldnööbiline ametnik, et siis „võtad omale korteri, ma ostan sulle ilusa mööbli, ja võtad siis kena proua. . .“ Kuid „suure kangi all“ ütles Ants „ei“, keeras ringi ja jooksis Toompealt uuesti alla.

Ametniku karjäär ei veedelnud Laikmaad. Leppisid siis isaga lõpuks kokku ja Ants astus tollal heas kuulsuses olevasse, kuid kallisse Lajuse era- ning pansionikooli. Õppimist selles koolis sai Laikmaa jätkata ainult ühe aasta. Sellega lõpebki Laikmaa haridustee koolipingil ja alles hilisem elutee viib ta kunstiakadeemiasse.

Kooliõpingute katkemiseks omajagu põhjust andis vististi ka Antsu senise koolihinge, ema surm. Viimset korda viibisid ema ja poeg koos 1884. a. sügisel, kui ema sõidutas poega Tallinna kooli. Ema oli poegi sõidutanud linna kooli kümneid kordi, kuid sellest viimsest korrast on Laikmaal meeles eriti

sügavalt üks juhtum, mis kunstniku ema, seda alati abivalmist ja kõigile heameelt teha tahtvat kuju, iseloomustab. Oli jõutud kooliteekonnal Märjamaa kihelkonnas ühe nõmme vahele. Seal märkab ema tee ääres mändide all istumas kehvalt riidetatud karjapoisse. Ta otsib üles vankrist õunakoti ja hakkab sealt kahe käega loopima õunu poistele. Juhuslikult oli poja pilk langedud õunakotile ja ema, arvates, et vahest Antsul on kahju, sirutab käe männiladva poole ja küsib: „Kas sa näed seal õunu?“ „Ei,“ oli vastus. „Aga vaat, meie „mändide“ otsas kasvavad iga aasta õunad,“ manitses ema ja viskas veelgi mõne hea kamalutäie õunu karjapoistele. Selline oli Laikmaa ema.

Laikmaa ema põdes vesitõbe ja haigus viis ta enneaegselt hauda. Ehkki ta oli aastaid haiglane, kuid ta vaim oli ikka sama värske kui noorena. Kord haiguse ajal tulnud teda Vigala praost ja Kuuda seminari direktor K. E. von Harten (1801—1882) vaatama. Nähes haige rasket seisukorda ja siiski veel värsket vaimu, öelnud praost: „Sõber, su ihu on otsas, aga su vaim kõlbab veel kolmele põlvele.“ Surm viis hauda selle kuue teistkümne lapse ema 16. oktoobril 1884. a.

Jäänud leseks, abiellub Hans Laipman veel kolmat korda. Kahejapooleaastase leinaaja järel naib ta 1887. a. märtsis Riino Tondi (* 1862), olles ise kuuekümneüheaastane. Sellest abielust sünnib veel üks laps, Anni (* 8. IV 1889), kes jääb Hans Laipmani viimseks lapseks. Teised lapsed peale Anni ja Antsu on juba kõik varisenud manalasse. Abielu viimase naisega kestab seitse aastat, kuni 31. juulil 1894. a. sureb Paiba Hans Laipman.

Ema surmaga katkesid Laikmaa õpingud koolipingil ja ta jäi mõneks ajaks koju Vigalasse isa juurde, vahetevahel ise õpides ja end täiendades. Ikka enam oli tal kasvanud huvi joonistuse ja maalimise vastu, aga et sellest oleks saanud tema tulevane elukutse, sellest ei julgenud ta tollal siiski veel mitte unistada. Tee kunsti juurde, mis on täitnud kunstnik Laikmaa kogu hilisema elu, avaneb alles ligi kümmekond aastat hiljem.

A L L I K A D :

Isiklikult saadud suulised ja kirjalikud teated.

Sünni-, surma- ja abiellumisteated Vigala kiriku arhiivist.

Hermann Lange, Das erste Dorpatsche Lehrer-Seminar, Tartu 1890.

Al. L o o r i n g, (toim.), Velise algkool 1839—1884—1934, Velise 1934.

M i h k e l N e u m a n n, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, Tallinn 1928.

Läänemaa ühiskümnaasium (kooli 10-aasta juubeli mälestuseks), Haapsalu. 1928.

Al. L o o r i n g.

EESTI LUULE 1935. AASTAL.

Meie proosakirjanduse, eriti romaanide kõrval on üldsuse silmis ikka enam tagapõhja vajumas luule. Praegu on aeg, mil kogukus, volüüm, on leidmas rohkem hindamist, kui see tõeliselt väärrib. Romaanide paksus ei tähenda veel, et neile oleks kulutatud rohkem vaimset energiat kui mõnele väikesele luule-tuskogule. Kuid tavaline paremgi eesti romaan on kindlasti tavalisele lugejale kergemini taibatav kui parem luule. Keskpäraste võimetega saab päris loetava romaani hõlpsamini valmis kui talutava luuletuskogu. Vahe hea ja halva vahel on luules teravam, sest üldiselt värsis nõuab peenemaid vaimseid kvaliteete kui proosa. On muidugi olemas proosateoseid, kus on koos kõik värsside vourused, nagu Turgenevil, Flaubert'il, James Joyce'il, Aleksis Kivil, kuid neid leidub vähe. Jutustava proosa ainek, sündmustik aitab lugejate enamiku kergesti üle mitmestki lamedusest, ebakultuursusest ja pinnapealsusest.

Möödunud aasta ei ole meie värsikirjanduse alal rekord-aastaks, kuid see näitab meie luule vitaalsust. Senitundmatuid nägusid leidub terve rida, vanemad autorid näitavad endid uuesti, kuigi mõned harjunud esinejad vaikivad. On näha mõndagi uut ja lootust-äratavat. Igatahes ei saa üldiselt kurta paigaltammumist.

Pärast üsna pikka vaheaega toob oma hääle jälle kuuldavale Anna Haava. „Laulan oma Eesti laulu“ on tema uue kogu päevakohaseks pealkirjaks, kuid ei saa öelda, et siin suitsetataks viirukit valitsevale moevoolule, sest pealkiri vastab täiesti Haava luule põlisele laadile. Nii vaiksed ja õrnad kui ongi mitmed selle raamatu meeolud, ei saa öelda, et selles kuulduv „eesti laul“ oleks puht-passiivne unistamine. Mõnelgi puhul elatanud luuletaja lööb sekka oleviku probleemidesse, suhtudes meelepärase ironiaga mitmesse väärnähtusesse. Haava olemus ega toon pole palju muutunud. Temale meeldivad veel endised värsimöödud, ning seal, kus ta kirjutab lüürilisemas laadis, tunneme endid ikka veel koos sama autoriga, kes omal ajal laulis järvest mägede põues, „suurest, sügavast, sinisest“. Ainult keeles on mõningaid uuendusi ning vahel ka murdevorme, mida kasustatakse oskusega. Sõnaga, Anna Haava on üldiselt jäänud endaks. Muutunud on ainult aeg, ümbrus ja publik.

Huvidelt ja kalduvustelt mitmeti Haavale lähedane, kuigi ilmselt rohkem Venest kui Saksast äratust saanud on Nikolai

P ä t s, kelle „V a l g e i l ö i l“ on möödunud aasta mahukamaid värsikogusid. Tõesti kirjanduslikule tasemele ei ulatu see raamat kuski — see on vähenõudlikuma ajastu vili —, kuid see illustreerib õige laiahuvilise isiku harrastusi. Õhkkond on saajandi alguse oma. Puškin, Lermontov, isegi Nadsoni humanisuse-evangeelium näivad olnud inspiratsiooni lähteiks, kuid tõlgete seast leiame ka Shakespeare'i sonette ja Byroni lüürikat. „Kas tunned maad“ kõlab endises värsimöödus, kuigi kriitilisema sisuga. Puht-asjaarmastaja on ka F e r d i n a n d K a r l s o n, kelle peegasus oma „R ä n n a k u i l“ püüab pidada sammu nüüdisajaga, lüües vahel päris üleannetult üle aisa. Küll kõneldatakse ka siin Eesti tugevusest (ning mõnikord sekka eriti Tartu tublidusest, mis on sümpaatne joon) stiilis, mille pateetika meenutab ammu hauda vajunud aegu, kuid rohkem näib autor olevat andunud turismi mõnudele, kasustades üsna ohtrasti võimalusi öelda komplimente õrnamale soole, kui juhtub ette selle nooremaid ja veetlevamaid esindajaid. Sportlast, sekkalööjat on tunda järjest. Kuid sellele füüsilisele ja meeleolulisele viitaalsusele vastab õige vähesel määral väljendusvorm. Värsil, riimidel ei ole nõtkust ega elastsust, keeles ja käsitluses on koltumust. Seegi raamat ei kuulu kirjandusse, vaid on privaatharrastuste tulemus. F. Karlsoni galantsusele ei vasta tema muusa kahjuks küllaldase lahkusega.

Hilisemasse põlve kui eelmised kuulub V i l l e m R i d a l a. Olen olnud tema varasemate värsside siiraimaid imetlejaid, ning praegugi tuletan meelde teatava hardumusega V i l l e m G r ü n t a l i „Laulude“ ja R i d a l a „Kaugete randade“ muusikat ning ehtsaid, pieteetseid loodusnägemusi. Olen olnud armunud ka mitmesse R i d a l a pikemasse poemi. Hoopis vähem kontakti on tekkinud tema vastsemate raamatutega, m. s. ka viimase koga „Meretäht“. Endist diskreetset, peent ilu ja kohatist monumentaalsust on neis tunda ikka vähem ja vähem. Kas on kauaegne Soomes elamine halvanud R i d a l a keeletunde? Võib-olla. Igal juhul on see tunne temal eraklik ning minule võõras, ja millegi tõttu näib autoril olevat kaotsi läinud proportsiooni-vaist. Luuletused on harilikult kaks kuni kolm korda pikemad, kui nad tohiks olla. Kirjeldused muutuvad väsitavalt detailseks, lihtsa tunde väljendus venitatakse poeemipikkuseks. Er-gast, hõrku lüürilist nooti kuuleb harva, üldiselt valitseb kuivus. Kuid mõnikord on siiski kuulda ehtsat lüürismi, üsna lahtisulatavat tundekeelt — kui ainult stiililised taktitused ei kipuks lugejat väga häirima. On ju õige, et tavalistel kirjakeele sõna-

del murretes sageli on eritähendusi, aga olgu viimased kuigi peened — kui kirjakeelne tähendus on lamedavõitu, siis ta tuleb lugejal kindlasti meelde ning hävitab naudingu sootuks. Muidu päris meeolukas luuletuses „Udu Helsingi all“ rikutakse meil juba alguses lüüriline anduvus teksti sugestioonidele, kui loeme, et „on läinud jää, supp, pangad“. Paratamatult meenuvad köögilõhnad, ükskõik, mida autor on kujutelnud tegelikult või kuivõrra murded õigustavad viisi, milles ta tarvitab sõna „supp“. Üsna ilus „Lihavõte“ sunnib samuti protesteerima Ridala keelekäsitluse vastu, kui loeme, et „Meel igatsust habetab hallikat karva“. Esiteks on see pleonasm, teiseks on prosaism liiga valus. Kuid teatavat — küll pisut kuivusega segunevat — intiimsust sisendavad säärasecki luuletused nagu ülemäära pikk „Mesilane“ või „Esimesed sinililled“. Ning „Igatsus“ ja „Nukrus“ oma aeglaselt veerevate pehmete rütmidega panevad meis tõesti kergelt lainetama midagi sellest meeolust, mida tundsi me sageli, lugedes Ridala esimesi kogusid.

Pääseme minevikust välja oma luule kõige aktuaalsemasse olevikku, andes sirvima Underi „Kivi südamelt“. Vähe on meie maal üldse loovaid vaime, kelle arenemisvõime võrduks Underi omaga. Kui Ridala oli juba andnud oma parima, polnud üldsus veel teadlik Underi olemasolust. Nüüd, mil nii Under kui Ridala on juba mõne aja eest jõudnud üle oma viiekümnenda eluaasta läve, peame teatava pingutusega meelde tuletama Ridala hiilgeaega, kuid Under aina edeneb, tiivustudes üha kõrgemateks lendudeks. Kõige naiselikumast meie luuletajate seast ta on arenemas üheks mehelikemaid, kui mõttepinget ja otsingutarvet võib lugeda meheliikeks omadusiks. Väga kaua oli ta pilk suunatud peamiselt väljapoole, ta meel ujus anduvana muljete värvikas meres. Vahel ta jäi mõlgutlema elu süngete reaalsuste üle, kuid enamasti ta raputas endalt kõik eba-meeldiva, jätkates laulvat rännakut uutele elamustele vastu. Siis temas lõi käärima, läbi närvide valusa pinevuse hakkas vilkuma ebamaisi nägemusi, ning kui ta vaatles tõelisust, siis sageli selle hämaraimaid, masendavaimaid külgi. Tema endise impressionismi virvendavad valgusmängud kordusid ikka harve mini, kuid seda sagedamaks muutus mõtte piinav ekstaas. Kergendust võimaldasid rännakud legendaarsesse minevikku, kuid isegi nendes oli tunda nukrat, mõnikord raskelt traagilist suhtumist ellu. See traagikani küündiv pinevus ei ole Underi viimases kogus „Kivi südamelt“ mitte vähenenud, kuid enam ta ei väljendu nii sagedasti karjatustena kui „Hääles varjust“. Mõte

kirgastab tema luulet veelgi enam kui seni. On tunne, kui oleks ta praegu ainult veel väga kergelt maapinnas kinni. Alatasa kisub võitmatu tung teda sealt lahti, ning ta vaatleb kõike kõrgemalt tasemelt, visionäärsena, peagu seletatud pilguga, ilma kurjuseta, ilma isiklikkuseta, kuid sügava kirega. „Teissugu jooke tormerüübanulle“ kui sellele, kes elab tuuleta orus. „Tuul puhas alla kohiseb kui ingel“ neile, kes tunnevad tema karastavat rõõmu. Underi elu võrdpildiks on nüüd „lai avarus, mil pole lõppu“. „Vaim siiras, valla loorit uhkusest ja trotsist, / Nüüd valusalt oma alastuse kirkust tajub.“ Luuletaja on nüüd „reisija, kes jäi keset tuult“, ta on leidnud tõdesid, kuid teisiti, kui ta omal ajal aimas — raskemaid, kuid valgustavamaid. Vahel ta võib lüüa araks, nähes kõige segiminekut („Ma kardan seda ööd / Ja enda kauget kaja“), kuid siis ta jälle tunneb end kannatustest „puhtakspödenuna nagu laps“. „Silm oskab leida valge laigu, selt / Lai hoovab avarus, mis viib mu välja valust“. Ning kui Under vahel räägib tavalisist ja koduseist asjust, nagu „Vanemate piiblis“, siis üsna erilise soojuse ja siirusega, milletaolist temagi luulest polnud just alati leida. On võimalik, et ta meile enne vahetevahel on pakkunud reljeefsemaid nägemusi kui selles raamatus, kuid tema hingelised ja vaimsed otsingud pole vist kunagi mõjunud nii heledalt-haaravana kui praegu, kõigele oma raskusele ja valususele vaatamata.

Kui jääda ustavaks käesolevas ülevaates seni silmas peetud generatsioonide järgnevuse põhimõttele, siis tuleb pärast Underit otsekohe käsitleda E d u a r d V i s n a p u u uut teost „Ö ö ja pä e v“. Henrik Visnapuu vend on vististi Underist tunduvalt noorem, kuid tema luuletused seda küll ei lase aimata. Õieti on neis nii vähe individuaalset, et nad peamiselt näitavad autori sõnakuulelikkust antud hetkel moodsaile lööksõnule. Ei ole jälgegi pisut sügavamale ulatuvaist otsinguist, või üldse otsinguist. Leiame pika rea laule ja kantaate rahvuslikele teemadele, luuletusi, mis arvatavasti tahaksid meeleldi saada rahvushümnideks, kuid mil täiesti puudub löögijõud. Isegi tunde intiimsust on raske leida. Korralikkust sellevastu leidub selles teoses vähemalt sama palju kui selle eelkäijas. Autor püüab imeväärse hoolsusega luulestada kodumaa puudeliike, alates tammest ning lõpetades männiga, kuid loodustunne on kahjuks leige ja individualiseerimisoskus nõrk. Kus tahetakse sisendada hardust, seal selles kogus küünitakse ainult äratama võrdlusi luuletaja venna hoopis õnnestunud samalaadsete katsetega. Ainult siin-seal neis värssides vilgatab läbi konventsionaalsuse

midagi sooja. Raamat on näide sellest, kuidas äärmiselt korralik tehnika ja suur püüdlikkus võivad viia väga väikeste saavutus-teni, kui puuduvad fantaasia ning väljenduse ilmekus. Teose sõnakuulelik programmipärasus jätab väga külmaks.

Hakkan juba jõudma nendeni, kelle puhul omal ajal tekkis sõna „noorur“. Nende hulka kuulub muu seas J. S c h ü t z - S ü t i s t e, aastate eest pateetiline nooruk, praegu juba täie küpsuseni jõudnud, üldtunnustatud poeet, kelle žestid — ka opositsioonilised — pole ammu enam nii ägedad kui mõni aeg tagasi. Nagu Under vanasti, nii on Sütiste veel tänini üks meie luule täisverelisemaid, elavamaid impressioniste. Tema puhul ei tundu just olulisena programmid, mida ta tunnustab või ei tunnusta, sest oma temperamendi ahvatlusel ta võib hõlpsasti loobuda loogilisest ja võib-olla ka ideoloogilisest järjekindlusest mõttekujutusliku elavuse ja aktuaalsuse kasuks. Ta võib kergesti formuleerida programme — osalt oma stiili epigrammaatilise teravuse kannustusel —, kuid neid ei maksa igakord võtta surmtõsiselt. Mis Sütistel tõesti mõjub veenvalt ning haaravalt, on tema rahutu, muljelt muljele, tundelt tundele sööstuv vitaalsus, mis hõlpsasti nakkab lugejasse, tekitades temas vastavaid tunde vibratsioone. Kunsti kunsti pärast tema ei tunnusta, kuid ta elab nähtavasti kaunis meeleldi hetkele hetke pärast, mis on õieti umbes sama. See, mis teda eraldab nn. „esteetidest“, on vist peamiselt tema elutunde lähedus normile. Eraklikkus on temale võõras, „peenutsemist“ ta ei salli, kuigi healmeel ja virtuooslikult mängib vahel luulevormiga. Võõrad on temale muide nähtavasti ka haigutavamad sügavikud ja „transsendentaalsed“ kõrgused. Temalt me ei leia midagi, mis meenutaks Underi viirastuslikke videviku- ning õisi kirgastusmeeleolusid. Tema jaoks maa näib olevat maa, mitte mingi hüplaud ääretuisse kõrgusisse, ja elu elu, mitte lävi millessegi kirjeldamatusse. Küll näeb ta elus ja maailmas mõndagi, mis kibedasti vajab parandust, ning ülekohtu — tõelise või arvatava — puhul võib temas vägevasti keema lüüa põlastus. Ka „P ä i k e s e o t e l“ sisaldab viimaks mainitud tunnete momente, kuid üldiselt see on rõõmus teos, täis ergast looduse lähedust ning sageli otse joobuvat andumust elu suurele õnnele. Toonitagem ka Sütiste sooja, tundlikku humaansust, mis avaldub eriti sümpaatselt suhtumises loomadesse. Väga värske on ka tema üsna pikk jutustav poeem „N o o r e d p a r t i s a n i d“, milles lugejale õige lähedale tuakse kahe koolipoisi elamusi Vabadussõja aegu. Puudub küll keskne kuju, puudub ka mõjuv

finaal — lõpp-peatükk tundub veidi konventsionaalsena ja lihtlabasena võrreldes muuga —, kuid vahenditult, kihavat elu on ses teoses ohtrasti. Paaris pisut pikemas looduspildis Sütiste annab oma parima, ning kogu jutustus on täis aktuaalsust. Mõnes kohas kõnekeelsus laskub familjaarsemaks kui just tarvis, üldiselt aga stiili loomulikkus ja sundimatus annavad teosele paraja rahvapärasuse ja elavuse. Seoses dramaatilise sündmustikuga on Sütiste impressionism väga efektikas, ja tema lahingustseenid on kindlasti ehtsamad Hubeli ja Mälgu veidi vaevalistest ajaloolistest rekonstruktsioonidest. Tugeva hoovõtuna uues suunas on see raamat õige tähelepanдав.

Programmilt vähemalt sama „elulähedane“ kui Sütiste on temaga umbes ühevanune E r n i H i i r. Kuid lähenemine tõelisusele on Hiirel hoopis teine. Ta nähtavasti püüab pakkuda midagi üleisikulist, püüab suurtele lõuenditele kinnistada mingi liikumuse, mingi töö, mingi inimkihi olemust ja rütmi. Seda ei ole aga kahjuks võimalik teha ilma väga terava nägemisvõimeta ja tugeva mõttekujutuseta. Need omadused puuduvad Hiirel. Ta ei suuda asju võtta impressionistliku elavusega ega neid suurejooneliselt stiliseerida. Viimast ta küll püüab teha, ning oma stiliseeringutes ta kaldub alatasa oodi tooni. Ometi ka oodil peab olema löögijõudu, peab olema voolavust ning — eel kõige! — peab olema õilistavat intellektuaalsust. Kuigi Hiire töötamisviis näib olevat väga intellektuaalne, ei ole tema intellekt küllalt terav ega huvitav. See kipub rahulduma peitemängudega, milles autor paneb lugejat otsima hoolsalt varjatud riime või komplitseeritud ümberütlustesse mähitud mõtet. Hoopis vähem juhatab see Hiirele kätte omapäraseid vaatenurki või laseb tal äkilise julge väljendiga heita valgust pikale mõttekäigule. Sellevastu Hiir otsib meeleldi ülevust neologismidega, mis sageli ei tundu loomulikena. Täiesti ilmne on tema siiras püüd anda suurt stiili temale ürgsetena või põhilisena tunduvaile elamusile või aineile. Kahtlusi tekib aga tema väljendusvõime stiilsuses ning sugestiivsuses. Et luuletaja on kaasa kistud, seda võib aimata, kuid tema vaim ei ole küllalt intensiivne ega omapärane selleks, et lugejale pakkuda seda elamushoogu, mis teda arvatavasti seni on kannustanud ja vist edaspidigi kannustab laulma kõrges toonis. Siiski leidub tema väliselt otse luksuslikus kogus „S i n i m ä e d“ mõningaid üsna rütmikaid ning meeleolukaid loodusluuletusi, näiteks „Heinama-Staadionil“ või „Vaikne õhtu“. Väga tõsist stiilitaotlust

leian ka säärases luuletuses nagu „Asundamine“. Ainult kajana hääbub sellevastu Hiire programmluule.

Sisuliselt Hiir on väga ühiskondlik. Usun täiesti tema siirast taht ülistada kodumaad, kodu ja tööd, jõupingutust, heitlemisjulgust, rõõmu töö viljast, mis toob tasu me võitluste eest (kogemata kujunes minu endagi sõnadest klassiline distihhon Hiire abstraktses stiilis!). Ainult selle tahte teostuse puhul võib asetada küsimärke.

Mart Raua laad tema uues kogus „Kauge ring“ on sellevastu hoopis individuaalsem, individualistlikum ning sõnas- tuses leidlikum. Raua fantaasia on elav, tema värss sujub loo- mulikuna, täis musikaalsust ning julgeid, ergutavaid võtteid. Ka sisu on temal küllaldaselt pretseiseeritud. Tema luuletused käsitlevad sageli intiimseid koduseid teemasid — põllutööd, ko- dukolde meeleolusid, kalastusretki, maastikupilte. Kuid neid lihtsaid teemasid ei käsitelda vastavalt lihtsas sõnastuses. Raua värssi musikaalne element kipub sel määral esile, et alliteratsioo- nide, riimide ja rütmide tõttu jääb mõnikord ähmasemaks sisu, mis siiski alati on olemas. Lihtsa ja tabava väljendi asemel va- litakse teinekord pisut vähem lihtne — ning mulje, kuigi efektne, ei ole juba enam nii eht. On veel veidi liigliha, mil- lest andekas autor siiski arvatavasti saab lahti. Oma teatav oma- pärane, vahel otse hüpnotiseeriv mõju tema värsside muusikal igatahes ei puudu. Endisega võrreldes Raua luulel on praegu hoopis rohkem liha ja verd. Sellegipärast kipub vormivirtuoos temas veel segama nägijat ning kujutajat.

Juba on meil käes noorim luuletajate põlv. Kõik selle mi- neva-aastased esindajad peale Roopi Hallimäe (Robert Graubergi) on luule alal debütandid. Kuid Hallimäel ei ole põhjust pikemalt peatuda. Tema pehme, unistav, kuid amorfne kogu „Päikesemaja“ sisaldab sooje ning õrnu (mõnikord ka õrnutsevaid) tundeid, kahtlemata siiraid, kuid abitult väl- jendatuid. Puuduvad kahjuks need mõtte ja mõttekujutuse välgatused, mis võivad abituse tasa teha. Tema kui isiku vastu võib olla sümpaatiat, kuid loova jõuna ta vististi ei tule esiotsa arvesse. Üsna teine lugu on Paul Viidinguga, Ber- nard Kangroga ja osalt ka Hugo Masinguga. Esi- mene neist on komplitseeritud, kuid reljeefne tüüp. Tema luu- lel puudub peagu täiesti õnnelik naiivsus. Ta on läbi ja läbi linlane ning skeptiline intelligent, irooniline enese ja teiste suhtes, mõnikord küüniline peagu nihilismini, kuid siiski alati inimlikku kontakti otsiv ning vahetevahel tõsiselt nn. viimsete

küsimustega maadlev. Tema kogust peaks olema raske mööda minna osavõtmatult. Selleks on ses liiga palju elavat, kuigi pisut mürgistatud kaasaega, mida võib-olla küll ei märka nainvik, kuid mis on sellest hoolimata olemas valusa reaalsusena. Tema „T r a a t a e d“ on probleeme-kergitavaimaid raamatuid, mis meil viimasel ajal ilmunud. Hulk originaalselt nähtud ja esitatud väljalõikeid olevikust — kord eluvõõra, maailmastpöördunud astronoomi traagikoomiline allavandumine tõelisusele ja oma naisele, kord pühkmekastis soriv laps, kord hajameelselt inspektriissi manitsusi kuulav, tõeliselt aga armastuskirjale mõtlev koolitüdruk — kõlbaksid igaüks novelli aineks, või vähemalt novelli — mõnikord traagilise — tuumsituatsiooniks, kuid peagu samavõrra on neis ka sümboolset, „filosoofilist“ sisu. Nende konkreetsete taga on teravat mõtet, samuti nagu neis on subtiilseid inimvahekordi ning psühholoogilisi nüansse nägevat pilku. Kindlasti on siin tegemist realismiks võimelise, omal viisil väga elulähedase vaimuga. Sõnastus küünib abstraktseimast abstraktsusest teravajoonelise nägelikkuseni, ka dramaatikani. Paradoksis, inetuses ja ilus — toonitan: ka ilus! — näib Viiding olevat täiesti kodus. Tema skepsis võtab mõnikord ilmekalt iroonilise, kuid ühtlasi kirglik-valusa kuju („Jumalata“). Vorm ei ole vaba tarbetuist konarlusist, kuid tal on väljenduslikku jõudu. Tuleb oodata, kas see terav analüüsija suudab koguda jõudu suuremateks pingutusteks. Oma pisivormis ta on juba väga originaalne kuju.

Maailmatult kaugele temast viib meid B e r n a r d K a n g r o oma huvitavate „S o n e t t i d e g a“, milles autor ei pea kinni klassilise soneti vormipuhtusest, kuid teeb oma vormi suhtelise lõtvuse tasa seda suurema vaatluspinevusega. Kahtlen, kas isegi Ridala oma „Kaugetes randades“ on nii täpne ning innukas looduse detailide jälgija kui Kangro. Temas pole Viidingu kahtlusi. Ta küll ei joobu maailmast nagu Sütiste, vaid süveneb sellesse pideva, intensiivse armastusega, tehes meile tajutavaks selle pisimad pisivarjundid. Teda ei huvita inimene, vaid elutu — ei, pigemini elav, kasvav loodus, taimestik, mida ta enamasti ei kujuta antropomorfiliselt, kuid mille tasase mahlade mänguga tema veri tuksub rütmiliselt kaasa. Üks tema parimaid või koguni tema parim luuletus kirjeldab järvepõhja lummatvat mõju ujujasse, kes peagu tahaks enese uputada vesikasvude väätlevasse sülelusse. Seda veealust, võõrast, kuid ometi nii reaalselt maailma pole meil keegi kujutanud ligikaudugi nii omapärase sugestiivsusega. Kangro on endale luule-

tajana leidnud väikese eririigi. See võiks temale siiski pika-peale kitsaks muutuda. Ootame temalt kõigepealt paiguti veel lõdva vormi tihenemist ning reljeefsemaks saamist ja mõnede üldise intiimsusega võrreldes liiga oodiliste žestide sekkakippumise vältimist.

Kuna Kangrole otsatut võlu peitub pisiasjade maailmas, ei või sellevastu üldse olla midagi laiemat kui see maailm, milles piirilt lendleb Hugo Masingu fantaasia esikkogus „N e e m e d v i h m a d e l a h t e“. Raske on jälgida Masingu ekstaatilisi, hardunud mõttestikke ja pildistikke, milles ajuti tõesti tundub olevat müstika sügavust ja hõõgust, kuigi veelgi sagedamini neis kaldud nägema eeskätt mõttekujutuse ohjendumatust. Siin on idamaist piltide kuhjamist, palavikulist dünaamikat, järelejätmatut heitlust mingi seletamatu jumalusega, kes vahel ilmutub tormis ja vahel hardas vaikuses. Masingu luuletuskogu — või poem? — liigub sümfoonilises rütmis, laiavõtteliselt, vahelduvas meetrumeis, mille vahele ühtepuhku tuleb julgelt ja värvikalt, kuigi ähmaselt sõnastatud sonette. Pean siin loobuma katses seda teost analüüsida, kuid pean sedasama, et selles olen tundnud loomispinget, kuigi paratamatult tuleb nõuda autori nägemuste hoopis suuremat kristalliseerumist, enne kui teda puhta südamega saad tervitada. Ta võib kergesti areneda lihtsalt ekstsentrikuks. Siiski ta näib toovat uusi tuuli.

Lõpetan oma ülevaate. Kas saab möödunud aasta luule kohta öelda midagi kokkuvõtlikku? Ei ole kellegi ime, et isamaalisi teemasid käsitletakse tavalisest hoopis rohkem, et „kodu-nurk“ pääseb paljude autorite juures maksvusele, et ärkamisaja vaimule osalt makstakse jälle lõivu — kuid mitte selles ei peitu väärtuslik lisa meie luulele! Andekamad luuletajad on leidnud endile igauks eri nurga fantaasia-, tunde- ja mõtte-maailmas, mida igauks viljeleb omal viisil. Et neid individuaalseid isiksusi on suhteliselt nii rohkesti ja et neid on tulnud mitugi juurde, on seik, mis moodustab meie luule tulevase arengu parima tagatise, ükskõik kui vastandlikud ei olekski need isiksused ja kui erinevad nende vaatekohad ja meetodid. Mida enam elulisi erinevusi, seda rohkem perspektiivi, seda rohkem ka vastastikust ergutust!

Ants Oras.

EESTI KÄNNUST VÕRSUNUD AADLIMEES.

Tartu Ülikooli kuraatori, kindral Gustav von Craffström'i päritolu ja tegevus (1784—1854).

Nende ridade kirjutaja on juba mujal („Tähised“ 1935) rõhutanud vajadust uurida balti-saksa ja eesti tegelaste sugukondi, et asjalikult selgitada eestluse osa selgi alal, millel seni üldiselt on arvatud tegelevat ainult balti-sakslasi. Seisuste ajaloolise arenemise ja nende osatähtsuse vaatlemisel meie ajaloos on tähtis kindlaks teha, milline side valitseval seisusel oli maa päriselanikega ja kuivõrd seegi element on andnud juhtivaid tegelasi meie maa arenemisloo kõikidel aladel.

Olgu legitiimse, olgu illegitiimse ühenduse näol on sugulusside eestlaste ja balti-saksa sugukondade vahel olnud kaunis tihe, seda me ei saa salata. Uurides balti-saksa sugukondade nii-öelda vaikivaid päritolu-kuluaare, leiame sealt terve hulga illegitiimseid ja legitiimseid abielusid eestlaste ja balti-sakslaste vahel. Kas või ajavahemikus XVIII sajandi algupoolelt XIX sajandi algupooleni kohtame terve rea sugukondi, kes sel või teisel illegitiimsel teel on saanud alguse. Genealoog härra W. M a y d e l'ilt saadud andmed kõnelevad juba üksi kujukalt selles suunas.

Neist sidemeist on näit. võrsunud järgmised sugukonnad, kus nimeks on võetud sugulusperekonna moonutatud nimi: Bergstern (Sternbergist), Unstern (Ungern-Sternbergist), Versie (Sieversist), Kors (Pistolkorsist), Stern (Sternbergist), Hausen (Tiesenhausenist), Vieting (Vietinghofist), Euffel (Manteuffelist), Gelström (Igelström), Lizin (Golizyn), Ronzov (Voronzov), Bezkoj (Trubezkoj), Tiesen (Tiesenhausen), Retalp (Plater), Nesse (Essen), Sabir (Ribas), Lot (Toll), Nekas (Saken), Hovenn (v. d. Hoven), Lipping (Lipphart-Knorring) jne.

Palju rohkem on aga neid juhtumeid, kus jäi lapsele isa või ema sugukonnanimi: v. Bock, Derfelden jmt., keda me siin ei hakka ette tooma. Paljud neist sidemeist võrsunud lastest tõusid kõrgele ühiskondlikul seisusteastmel, osa aga hakkas talunikeks ja jäi malle, unustades vähemalt ametlikult oma sideme.

*

Kuigi aastail 1836—1854 Tartu Ülikooli kuraatoriks olnud kindral Gustav von Craffström oma eelduste tõttu oleks edukamalt suutnud tegelda vast muul kui hariduse alal, on ta siiski oma kauakestnud kuraatoriksolemise ajal jättnud meie üli-

kooli ja haridusellu jälgi, mis väärivad tõsist tähelepanu. Seega ei ole Craffströmi (kes põlvnes ema poolt eestlastest, nagu allpool näeme) eluloo uurimine huvitav ainult genealoogilise uurimuse kitsais piires, vaid oluline ka selle ajastu mõistmiseks, mil ülikoolilinnas teotses Faehlmann, asutati Õpetatud Eesti Selts ja Vene haridusminister Uvarov püüdis teostada esimest venes-

KURAATOR GUSTAV VON CRAFFSTRÖM.

(Ülesvõtte Hribkov'i poolt 1842. a. maalitud õliportreest, mis asub Õpetatud Eesti Seltsi deposiidina Eesti Rahva Muuseumis Raadil. Hiljuti omandas Tartu Ülikooli Raamatukogu sama kunstniku poolt maalitud Craffströmi ühe teise portree, mis leiti Sürgavere mõisa pööningult ja mis on mitmeti kannatanud.)

tuskatset Baltimail. Pealegi annab põhjust Craffströmi mälestada see asjaolu, et käesoleva aasta algul täitus 100 aastat, kui Cr. asus oma kohuste täitmisele Tartus.

Et Craffström oli eesti päritolu, seda ei ole leiutatud vii-

maseil ajal, vaid see asjaolu oli üldiselt teada ka siis, kui Craffström teotses kuraatorina. Tema pärinemist eesti talupoegadest rõhutatakse korduvalt balti-saksa kirjanduses. Näit. A. B u c h h o l t z teoses „Fünzig Jahre Russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen“ mainib, et Craffström on tõusnud eesti talupojast vene kindralleitnandiks ¹⁾. Kuigi isa poolt oma soon-tes kandes rootsi verd — Graffströmid Rootsis on tänapäevani jäänud truuks ohvitseri-elukutsele —, on nii teda kui tema isa sidunud tihe sugulus eestlastega.

Käesolev provisoorne ülevaade Craffströmi elust ja tegevusest rajaneb kõigepealt Riigi Keskarhiivis leiduvate Eestimaa kirikuraamatute, Tartu Õppekonna kuraatori ja Tartu ülikooli arhiivi andmeil, edasi Craffströmi surma järel Õpetatud Eesti Seltsile üleantud tema kirjadel, diplomitel ja muul kirjavaral. Genealoogilisi andmeid on muretsenud nende ridade kirjutajale ka genealoog härra W. M a y d e l l. Lisaks sellele mainitagu kirjandusest eeskätt P e t u h o v'i ja E n g e l h a r d t'i teoseid Tartu Ülikooli ajaloost, kaasaegsete, nagu ülikooli raamatukoguhoidja E. A n d e r s'i, F. B i d d e r'i, Fr. v. B r a c k e l'i, P i r o g o v'i jt. mälestusi, Tartu Ülikooli sündiku Th. B e i s e kirjeldust, mõnerealist teadet „Russki Biografitšeski Slovarj'is“, teateid ja kirjeldusi Cr-st ajalehtedes (Inlandis, Dörptsche Zeitung'is, Moskvitjanin'is jne.) ja muid kirjutisi, mida mainitakse allpool. Faktiliste andmete poolest Craffströmi kohta on eriti tähtis Th. Beise kirjutis.

Tartu Ülikooli omaaegne sündik dr. Th. Beise, kes ametialaliselt puutus kokku pärast Craffströmi surma tema pärandus- asjadega, sest ülikool koos õppekonna teiste koolidega preten- deeris poolele Craffströmi suurest pärandist, on kogunud sur- nud kuraatori kohta hulga eluloolisi andmeid, avaldades need teoses „Ein Familien-Gedenkblatt an die vor hundert Jahren erfolgte Geburt des in Riga beerbten Russischen Edelmanns Eugen Nicolajevitsch Naumov, des Letzten seines Stammes, ge- boren den 13. Dec. 1775, gestorben den 2. Februar 1843. Dorpat 1875“, lk. 7—11.

Asudes Craffströmi päritolu selgitamisele, tuleb meil kõige- pealt lahendada Cr-i isa küsimus. Nimelt on balti-saksa kirjan- duses üldiselt maksev vaade, et Cr. oli ühe krahv Igelströmi väl- jaspool abielu sündinud poeg.

Igelströmide endi sugukonnas on olemas vastavad tradit-

1) Mainitud teos, Leipzig 1883, lk. 21.

sioonid ja Craffströmi elu ajal arvati ka mujal Liivimaal, et kuraator on ühe Igelströmi väljaspool abielu sündinud poeg. Craffströmi enda käitumine teataval määral nagu iseloomustaks sugulaslikku suhtumist Igelströmidesse, sest Fr. v. Brackel, kelle isa poolt vanaema oli krahvinna Sophie Igelström, Craffströmi isaks peetava kindral en chef Igelströmi vennatütar, kirjutab oma mälestistes, et Craffström Riias viibides külastanud sagedasti tema isa, aetud sugulaslikest tundmustest, nagu ta ise olevat öelnud ²⁾).

Siiski näivad andmed, nagu oleks kindral krahv Igelström kuraator Craffströmi isa, alusetud olevat. Kindral Otto Heinrich krahv Igelström ei ole tõenäoselt 1783. ega 1784. a. viibinudki Liivi- ja Eestimaal. Tema tegevusväli oli hilisemate krahv P. A. Rumjantsev'i ja vürst N. V. Repnin'i juhatuse all sõdurina ning pooldiplomaatiliste ülesannetega Preisis ja Pooles, seejärel võttis ta osa Türgi sõjast vürst Potjomkin'i soosikuna, vangistades 1784. a. Šagin-Girei. Samast aastast alates 1792. a-ni oli Igelström Simbirski ja Ufa namestnikuks jne. Sündinud oli ta 1737, suri 1817. a.

Sellele väärarvamusele, et Cr. pärines Igelströmidest, ei ole juba Liivimaa Õuekohus, kui ta Cr-i pärandusasje arutas, pööranud mingit tähelepanu, ja on tunnistanud ta isaks ikkagi obristleitnant Bernhard Grafström'i ning emaks eesti talunaise Anna Johani tütre.

Juba 28. IV 1783. a. esineb Karuses vaderina kellegi illegitiimsel lapse ristimisel ooberst v. Grafström, kes nähtavasti on sama obristleitnant Bernhard v. Grafström. Laps ise pole tulevane kuraator, vaid Matsalus 25. IV 1783 sündinud Bernhard Johann Stern, kelle emaks oli mõisatüdruk Leno. Ei ole võimatu, et ka Sterni isaks oli Bernhard Grafström.

Kuna Liivimaa Õuekohtule esitatud väljavõtted kirikuraamatuist, Bernhard v. Grafströmi kirjad kuraator Gustav Craffströmile ja kohtu enda otsus tõendavad kindlasti, et obristleitnant Bernhard v. Grafström on olnud kuraatori isa, siis sama ainekist osutab veel kindlamini emale, kelleks tuleb lõplikult pidada Anna Johani tütar Saksi (Sax), kes sündis 24. augustil 1760. a. ja kelle isa oli keegi Juhan ja ema Solametsa Mihkli tütar Mari Pitsalust, Pärnu-Jaagupist.

²⁾ Fr. v. Brackel, Aus meinem Leben, Erinnerungen. Balt. Monatsschr., Bd. LVI, Riga 1903, lk. 434—435. Vt. ka Fr. Biennemann, Altlivländische Erinnerungen, Reval 1911, lk. 257—258.

Bernhard Grafströmi teenistusleht tõendab, et ta on sündinud kas 1731. või 1732. a., pärineb „rootsi aadlist“, astunud Vene sõjaväeteenistusse 1751. a. kapralina, lipnikuks ülendatud 1755. a., kõneles vene ja saksa keelt ning pikkamööda tõusis auastmeis, olles 1770. a. juba sekundmajoriks ja erumisel jaanuaris 1775 obristleitnant. Võttis osa Vene-Preisi sõjast 1757—1761, saades haavata rinda Ekersdorfi lahingus 19. augustil 1757 ning võideldes Zorndorfi, Frankfurti ja Kolbergi lahinguis; Poolas aastail 1769—1770 võitles „mässuliste“ vastu. Tema järgnevast elukäigust teame väga puudulikult ³⁾. Oma elu lõpul ta on elanud vaheldumisi Peterburis ja Tartus.

Nimelt Beise tõendab, et Bernhard Grafström, kelle ema nähtavasti pidi olema üks prl. von Hussgabel Riiast, olevat ise Soomest pärit. Sõjaväeteenistusest lahkudes ta olevat elanud mõnda aega XIX sajandi algul ka Tartus, selleaegse Aleviküla hilisemas Piiskopi, nüüdses Karlova tänavas ⁴⁾.

Tulevase kuraatori sünnipaik on Liivi- ja Eestimaa piiril. Isa oli parajasti reisul läbi siinsete ümbruste. Igatahes on Craffströmil sugulasi Põhja-Pärnumaal (Pärnu-Jaagupis) ja Läänemaal Virtsu, Karuse ja Lihula aladel. Craffström sündis ühtede andmete järgi 16., teiste järgi 18. augustil 1784. Kas Anna Saks oli juba siis Bernhard Grafströmi seaduslik naine või sündis Gustav Craffström illegitiimsena ja seadustati alles hiljem, kui Bernhard Gr. oli abiellunud Annaga, selle kohta puuduvad praegu andmed. Ka puuduvad need Craffströmi esimeste eluaastate kohta, nii et me praegu ei tea, kas Cr. asus lapsena ema või isa juures. Teatavat haridust pidi aga Cr. nähtavasti saama, sest ta valdas, kuigi puudulikult, saksagi keelt ja oskas kirjutada. Igatahes 1800. a., kui ta astus sõjaväeteenistusse, kannab ta juba Cr-i nime. Hiljem omandas Cr. vene ja prantsuse keele, mille oskamine oli eeltingimuseks kuulumisel tolleaegsesse haritud seltskonda.

Nagu meie Cr-i surma järel tekkinud pärandusprotsessist hiljem näeme, ei võõristanud ta oma ema sugukonda. Viibides kord Lihulas, on ta seal vastu võtnud ühe oma kauge sugulase ema poolt, Eva Ehrmann'i, ja ka ema asus üksvahe Peterburis tema juures.

Cr-i isa on tundnud samuti tõsist isaarmastust oma poja vastu, mida tõendavad ta kaks alleshoidunud kirja oma pojale, tollal veel sõdurile Preobraženski ihukaardiväe polgus.

³⁾ OES, U XVII, Documente Kraffströms, I 5 ja 7.

⁴⁾ B e i s e, op. cit., lk. 8.

Muu seas oma viimses kirjas enne surma pojale puudutab isa oma eestlasist teenijaid. Ta nõuab, et poja esimeseks ülesandeks olgu tema viimsete soovide täitmisel vabastada mõlemad pärisorjad Madis ja Jüri orjusest ning Kubermanguvalitsuse kaudu muretseda neile vabadustunnistused, et nad elada saaksid seal, kus ise soovivad. Madis, kes õppis ametit meistri juures, pidi saama lisaks veel 60 rubla. Samas kirjas teatab isa pojale, et tal ei jää poja jaoks mingit varandust, küll aga aus nimi. Poeg peab jumalakartlikult ja ausalt elama ⁵⁾).

Gustav Craffström astus teenistusse sõjaväkke lihtsõdurina 28. augustil 1800. a. Preobraženski kaardiväe-polku. Nagu ta teenistuslehest nähtub, on ta äratanud tähelepanu juba õige pea — kelle tähelepanu, kas keiser Pauli või mõne teise ülemuse, see on teadmata, — sest juba mõni kuu hiljem, sama aasta detsembris, saab ta alamlipnikuks ⁶⁾. 4 aastat hiljem on ta juba portupei-lipnik, ja esimese täieliku ohvitserikraadi — lipniku astme — saavutab ta 1805. a. Järgnevad kiiresti kõrgendused: 1807. a. alamleitnant, 1810 — leitnant, 1812 — staabikapten, 1813 — kapten. 1816. a. 1. jaanuaril saab Cr. polkovnikuks. Kogu see aeg möödus tal teenistuses Preobraženski polgus, ainult 1806.—1808. a. oli ta komandeeritud jalaväe täiskindrali Rimski-Korsakovi juurde nekrutite väljaõpetamiseks, olles suurema osa sellest ajast Pärnus sealse garnisonipataljoni tagavaraväelaste, nii siis peamiselt oma kodunurga eestlaste sõjaliseks õpetajaks. Hiljem oli ta Viitebskis. Selle tegevuse eest saab ta Aleksander I isikliku tänu osaliseks.

Oma sõjalise ristimise sai Craffström 1813. a. Koos Preobraženski polguga viibib ta märtsikuust peale Preisis ja Saksis vaenuväljal, võtab osa 20. aprillil Lützeni lahingust, 9. mail Bautzeni lahingust ja 29. juulil vägede sissetungist Böömimaale. Edasi jätkuvad lahingud Pirna juures 15. augustil, Hessgübeli

5) ÕES, U XVII, I 9.

6) ÕES, U XVII, Documente Kraffströms, II 26.

Nagu ta elu kiidulaulus mainitakse, astus Craffström sõjateenistusse Marengo rahvastelahingus Itaalia saatuse otsustamise ja Prantsusmaa võidu kindlustumise järel, et nooruki sangarimeelega võidelda ohtliku võitluses.

Tema 50-a. teenistusuubeli puhul on antud välja pühenduslaul: Sr. Hohen Excellenz dem Herrn General von der Infanterie, Curator des Dorpatschen Lehrbezirks, Ritter hoher Orden Gustav von Craffström zur Feier Seines 50 jährigen Dienst-Jubiläums am 28. August 1850 in ehrfurchtsvollster Ergebnisheit dargebracht von dem Lehrer-Collegium des Gymnasiums zu Riga.

kõrgustikul 16. augustil, Kulmi juures 17. ja 18. augustil. 4. ja 6. oktoobril võitleb ta Leipzigi rahvastelahingus ning 1814. a. algul näeme teda nende Vene vägede koosseisus, kes jälitasid vaenlast Prantsusmaal kuni Pariisini, Pariisi pidulikult sisse marssisid ja hiljem Cherbourg'ist Kronstadtiti toodi Vene laevadel. Need kampaaniad teeb Cr. kaasa Preobraženski polgu ühe roodu komandörina, osutades isiklikku vahvust ja saades selle eest Vladimiri 4. liigi aumärgi ja kuldmedaliga, pealkirjaga „Vahvuse eest“, eriliselt veel Kulmi lahingus ülesnäidatud külmavelisuse eest Preisi raudristi.

Veebruaris 1816 määratakse Cr. Viiburi jalaväepolgu komandöriks, missugusel kohal ta viibib kuni ülendamiseni 30. augustil 1824 kindralmajoriks, saades samal ajal oma käsutusse 1. jalaväediviisi 1. brigaadi. Vast oleks teda sellele kohale jäetud kauemaks, kui vahele poleks tulnud 1825. a. 14. detsembri mäss Peterburis. Vastuhakkamisest võttis osa ka Moskva ihukaardiväepolk, kelle komandör polkovnik Frederiks sai haavata. Et polgus kindlat korda ja uuele valitsejale sõbralikku meeleolu luua, leiti uueks komandöriks olevat kohane Cr., ja arvatavasti Nikolai I venna suurvürst Mihhail Pavlovitši ettepanekul, kes võrdlemisi hästi tundis Cr-i, temaga isiklikult sagedasti kokku puutus ja sõbralikus kirjavahetuses seisis ⁷⁾.

Nimetatud kaardiväepolgu komandöriks jäi tulevane kuraator kuni 1833. aastani, mil ta omal palvel, edeneva haiguse tõttu palus vabastamist sellelt kohalt kui riviteenistusest. Juba 1831. a. oli ta ühtlasi määratud 1. kaardi-jalaväediviisi 1. brigaadi ülemaks, 1833. a. allutati talle 2. kaardi-jalaväediviisi 3. brigaad, mille komandöriks ta jäi kuni 1835. a. lõpuni, oma määramiseni Tartu Ülikooli kuraatoriks. 1833. a. järgneb ka ta ülendamine kindralleitnandiks.

Moskva polgu ülemana juhib ta oma rügementi marsil Peterburist läbi Viitebski, Mohilevi, Tšernigovi, Kiievi ja Kišinevi kuni Türgi valdusala piirini, kus ta Vene-Türgi sõja ajal 1828.—1829. a. lahingtegevusest osa võtab ja Varna piiramise kaasa teeb. 1831. a. väljub ta rügemendiga Peterburist Tartu, Riia, Vilno ja Grodno kaudu Poolasse, võtab seal osa vägede liikumisest, taganemisest ja pealetungist ning üldiselt tuntud Varssavi vallutamise lahingust 25.—27. augustini 1831. a. ⁸⁾. Sellest kampaaniast on meil huvitavaid teateid Cr-i kirjade näol suurvürst Mihhail Pavlovitšile, muu seas selle kohta, millises

7) ÕES, U XVII, II 47.

8) ÕES, U XVII, II 26 (teenistusleht).

olukorras polk jaanuari ilmastikus marssis mööda Tartumaa maanteid ja läbistas Tartu. Juba siis oli Cr. tugevasti haiglane. Alates 1808. a. on ta sunnitud ravi tarvitama, käies kord Kaukaasias, kord Karlsbadis ja Marienbadis tervisvetel.

Eeskujuliku teenistuse, eriti hea korra eest, mida keiser alati leidis Moskva ihukaardiväepolgus, sai ta Nikolailt korduvalt kiitusi ning aumärke (Anna 1. järgu orden kahel korral, Georgi 4. järgu aumärk, Vladimiri II järgu ja hiljem I järgu orden, Valgekotka ja Aleksander Nevski ordu aumärgid, rahalist autasu aastapalga näol jne.).

Juba sellest teenistuskäigust selgub Cr-i isik teataval määral. Läbi ja läbi sõjaväelane, ülemuse käsku truult täitev, keiserit piiramatult austav, isiklikult vahva ja otsekohene ning läbikäimises lihtne. Täpsuse- ja korraarmastaja valju pedantsuseni, kokkuhoidlik kroonu ning endagi rahadega, aus Nikolai I aegne sõdur kõigiti.

Kooliharidust polnud Craffström, nagu kuulsime, nähtavasti kuigi palju saanud, kui ta seda üldse oli saanud. Igatahes tema käekiri ei viita küll tema vähesele vilumusele kirjavahetamises, kuid ta teadmused seisid igatahes vastuolus uue kohaga. Tema saksa keel oli tõepoolest „imeväärne“, vene või eesti aktsendiga, ja kirjastiil võis rahuldav olla ainult vene keeles, saksa keeles see äratas alati muigavat tähelepanu Eesti- ja Liivimaa sakslaste juures. Seltskondlikus kombestikis oli Cr. juba enam-vähem täielikult teadunud: tema tihedad kokkupuuted keiserliku perekonna liikmetega, õueringkondadega ja Peterburi seltskonna silmapaistvamate esindajatega (Nikolai I, Mihhail Pavlovitš, suurvürstinna Helena Pavlovna jne.) olid talle õpetanud välist käitumist.

Peale mitmesuguste muude austusavalduste sai Craffström keisri käsul 31. märtsil 1833. a. kroonu rendimõisa talle kasutada-andmise asemel aastas 1200 hõberubla, mis 15. jaanuaril 1840 suurendati keisri käsul 2000 hõberublani aastas. Renditähhtaega pikendati 31. märtsist 1845 arvates veel 12 aastaks⁹⁾.

Kuidas aga juhtus, et see korralik sõdur määrati haridus- asjade juhiks Baltimaale? On võimalik, et siingi oli Cr-i eestkostja Mihhail Pavlovitši käsi mängus, kes juhtis keisri ja haridusminister krahv S. Uvarov'i tähelepanu sõjaväeteenistusse tervisliku seisundi pärast mitte enam sobivale truule ülesannete-täitjale.

9) ÕES, U XVII, II 39.

Craffströmi teadmised sõdurite väljaõpetamisel toleaege rivikorra järgi, nende toitlustamise, voorikorralduse jne. kohta toleaege sõjaväe-väljaõppe tehnika seisukohalt võisid olla eeskujulikud, kuid tema üldharidus jättis palju soovida. Ei ole vist liialdatud, kui v. Brackel oma mälestustes ütleb, et Cr. teadmatus ulatus otse ekstsessideni. Selles suhtes tekkis omal ajal Tartus rida anekdoote, mille tõepärasus on enam kui kahtlane, kuid mis osalt siiski iseloomustavad seika, et Cr. asus teotsema temale võhivõõral alal ja et ülikooli õpetajaskond suhtus temasse vähemalt esialgu väga nõökavalt.

Üks säärane anekdoot kõneleb, et rektor, tervitades Cr-i tema saabumisel, küsinud, miks ta vahetas oma hiilgava sõjaväelise karjääri teadusasutiste ülevaataja kohaga, ja Cr. vastanud: Tema Majesteedi käsul võivat ta kõik. „Ma olin talupoeg; keiser ütles: „Cr., sa saad sõduriks!“ ja ma sain sõduriks. Majesteet ütles: „Cr., sa saad kindraliks!“ ja ma sain kindraliks. Majesteet ütles: „Cr., sa saad teadlaseks!“ ja te näete, minu härrad, ma olen saanud teadlaseks.“ Teise versiooni järgi olevat Cr. vastanud küsimusele, miks ta vahetanud oma teenistusala: „Государь прикажет — акужером буду!“ — „Majesteet käsib — hakkam ämmaemandaks!“

On arusaadav, et sõjaväelise mentaliteediga kuraator igakord just ei tundnud suurt aukartust teaduse vastu. Professor Pirogov jutustab, et kord Tartust Peterburi sõites koos vene keele professori Rosberg'iga püüdnud viimane Cr-le kuuvalgel ööl selgitada kuul asuvaid mägesid, mille peale Cr. tähendanud sõbralikult, et see olevat ju muinasjutt, sest taevaalaotuses keegi pole käinud. Et päästa täheteadust, lähenenud Rosberg asjale teisest küljest ja öelnud, et kui see oleks muinasjutt, ega siis keiser ei annaks suuri summe välja Pulkovo observatooriumi ehitamiseks. Cr. arvanud seepeale, et igapäev olevat omad lõbud. Keisril raha palju ja võivat selleks lõbuks ka palju välja anda.

Palju muidki naljalugusid seotakse Cr-i nimega, kuid arvatavasti enamalt jaolt tõepõhjata ¹⁰⁾.

Igatahes on aga tõsi, et kui Tartus teada saadi Craffströmi määramisest uueks kuraatoriks kindralkuberner von der Pahlen'i asemele, saatis Tartu Ülikooli Nõukogu, küll vist kahtleva ja kurva meelega, tervituskirja uuele juhile. Craffström vastas 8.

10) Ülikooli raamatukogu assistendilt O. Freymuth'ilt saadud andmed; H. v. Schroeder, „Fanfaronaden“, Der Baltischen Anekdoten-Sammlung zweiter Teil, Riga 1928, lk. 31—32. Сочинения Н. И. Пирогова I, Peterburis 1887, lk. 481—483.

jaanuaril 1836. a. Peterburist nõukogule, kus ta imelikus saksa keeles väljendas oma rõõmu tulevikus võida teotseda teadlaste keskel ¹¹⁾). Jõudes laupäeval, 25. jaanuaril, Tartu, astub uus kuraator otsemaid tegevusse.

Juba pühapäeval, 26. veebruaril 1836, kell 12 päeval esitas uuele kuraatorile ta eluruumides rektor Neue kõiki ülikooli professoreid ja sekretäri; kell 11 esitati kuraatorile eradotsente, lektoreid ja muid õppejõude. Nii algas kuraator oma ligi paar aastakümnet kestvat tegevust uuel kohal.

Kuigi Craffström sai korralduse elada alaliselt Tartus, ei tähendanud see veel muidugi seda, et ta siin liikumatult oleks püsinud. Alalised reisud suviti kolme kubermangu piirides, ametireisud Peterburi (üks esimesi sarnaseid oli 1839. a. algul), sõidud terviseparandamiseks välismaale muutsid ta tihti asukohta vahetavaks isikuks. Tema puudumisel asendas teda ametiasjus tavaliselt ülikooli rektor, kuid aastail 1842—1844 oli tal oma ametlik abi kaardiväe-ooberst Schoenig'i näol. Kuraatorile oligi asendajat väga vaja, sest oma ametiajal on ta korduvalt, kuude kaupa, viibinud välismaal terviseparandamise otstarbel, näit. 1841. a. neli kuud jne. ¹²⁾).

Ei tarvitse hakata kuraatoriks määratud kindralit kaitsma; selge on, et ta polnud sellele kohale sobiv isik, kuid kaugeltki ei osutunud ta nii halvaks, nagu seda kirjeldavad balti-saksa autorid. Ja peab möönma, olid enne seda veel pahemad, ja paraku, kui pahatihti ka peale Cr-i on määratud isikuid kohtadele, kes selleks ei sobi. Aga öeldakse, et mõnikord koht teeb mehe, ja kahtlemata aja jooksul harjus ka kuraator oma ülesandeid õigemini käsitlema.

Craffströmi kohta võib küll õigeks pidada, et ta oma uuele kohale Tartu asudes nägi oma tegevuses ka valju distsipliini maksmapaneku vajadust ülikoolis, et tal teaduste tähtsusest palju aimu polnud ja et ta oli ainult Uvarovi käskude täitjaks koha peal, kuid Cr-l oli loomulik avar taip, ta kodunes kiiresti uuel kohal ja aja jooksul õppis oma moodi väga tõsiselt hindama ülikooli kui teadusliku hariduse levitajat ning ta sellekohaseid tähtsaid ülesandeid. Et Cr. oli otsekohene ja aus sõjamehe-natuur, seda toonitavad pea kõik ta vastasedki.

(Järgneb.)

O. Liiv.

11) Cr-i isiklik akt TrtÜA-s, 1, 3, ERKA.

12) Craffströmi isiklik akt TrtÜA-s, ERKA.

ÜHEST UNUNEVAST JOOGINIMETUSEST.

Lubatagu järgnevas mõni rida pühendada ühe muistse teo-
aegse e. jooginimetuse unarushõlmast päästmisele.

Ei Wiedemanni sõnaraamat, Akadeemilise Emakeele Seltsi
Lisasõnastikud, Eesti Keele Arhiivi murdesõnakogud ega Eesti
Rahva Muuseumi etnograafiline küsitlusainestik¹⁾ ei sisalda mingi-
suguseid teateid muistsest kaerajoogist, mille nimi on olnud *kees*.
Viimase esinemine e. keele alal on siiski väljaspool kahtlust.
Allakirjutanu sattus temale m. a. detsembris, juteldes vana-aegsest
elust-olust Maarja-Magdaleena khk-a Kassemä küla 73-aastase
elaniku Anlena Mäls oniga. Kõnealuse *kees*-sõna murdepärase
häälikkuju ning tähendussisu iseloomustuseks laskem järgneda
sõna-sõnalt neil teatel, mis A. M. temast andis: *kaerä k̄is öllūd*
püttiikkus, kui lähnuvad teole. p̄ima ju muēt̄tuoi vanast eij_öllūd
nõnna. kaeradest appendētti ja tehti k̄isi, jäetti k̄it̄matta, sis sai k̄is.
kui k̄edēttud s̄ab, s̄is s̄ab k̄issel. k̄isi vōetti lēvā piäle, riūbaatti lēvā
piäle — k̄is on ju vedēl nagū p̄im. s̄i öli vanast teō aēg, kui
teōl k̄aidi. k̄ēl sis p̄ima talvel öli. öli agā kaerä k̄is p̄ittiikkus —
loksuttas segī, riūppas piäle. Sama pere ja ka ümbruskonna
nooremaile (isegi 50- — 60-aastasile) esindajale oli käsitletav sõna
ja sellega väljendatav mõiste tundmatu. Mitmed lisaküsitlused
Tartus pole seni andnud tulemusi, kuigi võib arvata, et kees-
sõna kaerajoogi tähenduses²⁾ on laiemalt tuntud vähemalt ida-
poolses Eestis. Sellele viitab vahest ka Haljala verb keesima
'hapnema' (Kask-Saareste, Lisasõnastik), mis näikse olevat
verbaaltuletis kõnealusest sõnast kees.

Sõna *kees* vastu huvi ja usku tõstab teadmine, et temal ilm-
sesti lähedane sugulane leidub karjala-aunuse keeles. Nimelt on
J. Kalima³⁾ esitanud Salmi aun. murdest sõnakuju *k̄iežu*, g. -an,
p. sg. -ua pikema tõlke-seletusega 'teig, der zur herstellung von
kissel (grütze) verwendet wird; er wird aus grobem hafermehl
(= *kisli-jauho*), wie z. b. für schwarzbrot, gemacht mit zusatz
von sauer Teig und in gärung versetzt, wobei er zweimal durch
ein sieb gegossen wird, damit sich die grannen absondern...
Nach dem durchgiessen lässt man ihn etwa 1/2 tag stehen, so
dass sich das meiste wasser oben absetzt. Dasselbe wird abge-
gossen. Damit ist der „*k̄iežu*“ fertig... Er wird in einer bütte
aufbewahrt und hält sich auch im sommer etwa 2 wochen lang.

1) Viimane prl. H. Kurriku ja hr. dir. F. Linnuse lahkel teatel.

2) Hoopis eri sõna on muidugi hiline laensõna *kees* juustu tähenduses
(< sks. *Käse*), mis on laialt Eestis tuntud (isegi setus — *k̄is*, gen. *k̄izi* alla-
kirjutanu ülestähenduses), kuid huvitava kombel niisamuti nagu tema kõnealune
homonüümi puudub veel Wiedemanni sõnaraamatus. Järva-Peetris ERM-i and-
meil *keese piim* = (paks) ternepiim (dir. F. Linnuse teatel) kuulub vist küll siia.

3) Vt. FUF XVIII, lk. 150—152.

Man bereitet ihn besonders vor den festen'. Suojärve karj. murdest on sealsamas esitatud *kieza*, pl. *kiezat* seletusega 'säuerung des kissels... , aus dickem, mit der kleie gemahlenem mehl („*laštimot*“) und wasser hergestelltes halbflüssiges gemisch, das dann durchgeseibt und zu kissel gekocht wird...'. Viimaks veel M. V. Mihhailovskaja järgi Kalima tunneb Tveri Karjalast sama sõna kujul *kieža* '... жижа (овсяная, изъ которой варятъ кисель)'. Samas tähenduses antud etümololoogilised arutlused ta hiljemini⁴⁾ võtab tagasi, asudes seisukohale, et käsiteldav karj.-aun. sõnapere on laen põhja-vene murdeist, kus leidub (Arhangeliski murd.) *кѣжъ* 'zur verfertigung von mehlbrei verwendeter bodensatz der roggenaussiebsel' ja (Aunuse [Olonetsi] vene murd.) *кѣжъ*, *кѣжъ*, *кѣшъ* 'ungekochte hafersuppe, getränk aus hafermehl und kaltem wasser für menschen und pferde', vrd. ka viimaste etümololoogilisi sugulasi *цръжъ*, *цръжъ*, *цръжъ*, *цѣжъ* 'durchgeseihter dünner haferbrei, haferschleim', verbi *цръдити* 'sehen, durchsehen, filtrieren'.

Karj.-aun. sõna *kiežu*, *kieza*, *kieža* ja selle vene lähtekoha (*кѣжъ* jne.) jälgimine huvitab meid siinkohal seetõttu, et selle kaudu näikse kahtlemata lahenduvat ka e. *kees*-sõna algupära küsimus. See viimanegi ei saa olla midagi muud kui laen põhja-vene (resp. loodevene) murdest. — Nii tähenduseldasa kui ka häälikulisest küljest lähimaks lähtekohaks temale paistab olevat Kalima poolt mainitud Aunuse (Olonetsi) vene murde *кѣжъ*. Ka viimane esineb ms. just kaerajahujoogi tähenduses, nagu eesti *kees*-sõnagi. Nagu karj.-aun. sõna esimese silbi vokalisimi (*ie* < *ē*, mitte *ā*) puhul Kalima on õigusega tähendanud⁵⁾, ei saa see kuuluda slaavi laenude vanimasse kihti läänemere-sm. keelis, vaid on suhteliselt hiline laen. Sama maksab ka eesti *kees*'i kohta. Nii siis karj.-aun. ja eesti sõna on kumbki eraldi laenatud vene keelest. Et ka meie sõna *kiisel* 'kile', murd. *kiissel* on kahtlemata vene laen (< *кисель*), siis pole ime, et sellega mõisteliselt lähedas ühenduses olev *kees* (= keetmata kiisel) on samalt poolt saadud.

Käesolev provisoorne sõnavõtt on oma otstarbe täitnud, kui ta on suutnud murdekogujate ja etnograafide tähelepanu juhtida tarbele ligemalt selgitada seni varjus olnud e. *kees*-sõna levikuala ja funktsionaalset osa meie toidumajanduses.

J. Mägiste.

4) FUF XX, lk. 128—130.

5) FUF XVIII, lk. 152; vrd. ka Mikko la, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, lk. 53—4, vn. *-жъ* > e. *-s-* suhtes seals. lk. 66—7.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Meie rahvuseepose uuestisünd.

Fr. R. Kreutzwald: *Kalevipoeg*. Üks ennemuistne jutt kahekümnes laulus. 5. trükk. Toimetanud dr. August Annist, parandustoimkond: P. Ariste, J. Mägiste, D. Palgi, A. Saareste, Fr. Tuglas. Sõejoonised Kr. Raud, puugravüürid H. Mugasto. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 319 lk. Hind brošeeritult 5 kr.

Mida 25 aastat plaanitati, see on nüüd saanud teoks: meie rahvuseepos on noorendatud ja illustreeritud. Ülesanne, mis ikka näis olevat ülepääsematult raske nii aineliselt, keeleliselt kui kunstiliselt, lahendus viimati toimetaja, ta kaastöölise ja kirjastaja lühiajalise, kuid tugeva ühispingutusega. Tulemus sai sedavõrd hea, et see ületas vist isegi asjaosaliste enste lootused ja publik leidis end meeldivalt üllatatud olevat teose luksuslikkusest ja odavusest.

Teose stiililine-keeleline noorendamine on sooritatud lihtsasti, keskteedpidi, kõrvale jättes kõik kaugemaleulatuvad ettepanekud teose uuesti-loomisest sõnastuslikult ja illustreeritud. (Milliseid soove ja ettepanekuid *Kalevipoja* kohta aastakümnete jooksul on avaldatud, sellest leidub ülevaade H. Pauksoni artiklis jõuluks ilmunud koguteoses *Raamatu osa Eesti arengus*). Valdav enamik parandusi seisab vaid teose lähendamises eesti keele praegusele õigekeelsusele ja ehtsale rahvalaulule. Võrreldes prooviks kogu 11. laulu käesolevas väljaandes *Kalevipoja* 3. trükiga (1876), mis oli viimne Kreutzwaldi eluajal avaldatud trükk, selgub, et 970 värsist umb. 400 ehk 40% on jäänud täiesti muutmata. Ka ülejäänud värsides on muudatused suures enamuses puhtõigekeelsuslikud, osalt koguni trükivigade õiendused. Mõnes laulus näikse küll muudatusi esinevat rohkem, mis ulatuvad mõnel puhul isegi lühemate või pikemate väljajättudeni venivate ja väheütlevate kohtade kõrvaldamiseks, kogusummas umbes 330 rea ulatuses, peamiselt I ja IV laulust.

Vähegi oluliselt muudetud värsid ja kõik väljajäetud on raamatu lõpul algkujul ära trükitud. Väljajäetudest oleks ehk võidud loobuda, kuid *Kalevipoja* tagasihoidliku, ent mõjuvat efekti saavutava keelelise redaktsiooni vastu on vähe põhjust vaielda.

Paranduste ja muudatuste tagajärjel on teos saanud tänapäevsemaks ja loetavamaks, ent ühtlasi ehtsamaks ja rahvapärasemaks, sest teda on lähendatud ehtsale rahvalaulule.

Kalevipoja uut õnnestunud väljaannet vaadeldes on ilmne, et meie rahvuseepose illustreeritud redaktsiooni viibimine polnud paljas saamatus. Et *Kalevipoeg* ilmus just 1935, see oli õige momendi tabamine. Ei Vene ajal, ei kümnekond, ei ka viis aastat tagasi poleks olnud praegusega võrreldavaid eeldusi ei toimetaja, ei illustraatori, ei publiku, ei väljaandja suhtes. Säärast luksusteost poleks meie saanud ja praegusest levikust poleks me võinud unistadagi.

Dr. Annist on varustanud teose selgitava saatesõnaga, näidanud kätte laul-laulult ainete algupära, lisanud haruldasemate sõnade ja nimede seletusi ja loendanud lõpus kõik olulisemad parandused ja väljajäetud. Sellele lisaks tuleks teada, et dr. A. Annist avaldas 1934. a. lõpul I ja 1936. a. algul II köite oma uurimusest *Kalevipoja* kohta, millest teadlik *Kalevipoja* lugeja leiab meie rahvuseepose koostamisel tarvitatud aines-tiku esituse ja analüüsi ning teose üksikasjalise saamisloo.

Illustratiivse külje õnnestumise tagas kunstnik H. Mugasto töökus ja nooruslik hakkavus ja Kr. Raua kestvate otsingute viljakas õnnestumine *Kalevipoja* sisuliste peamomentide tabamiseks. Kristjan Raua omapäraste illustratsioonide meeldivus tõuseb ühes süvenemisega neisse.

Publiku huvi teose vastu avaldus uskumatus elavuses juba siis, kui veel polnud õiget aimu (peale reklaamlehe) teose lõplikust kujust. Nii ei põhjastanud publiku agarat huvi mitte valmis väljaande erakordsus, vaid hulk muid tegureid. Esmalt oli viimastel aastatel tekkinud positiivsem suhtumine *Kalevipojasse*. Teiseks koondas hoogsalt juhitud Raamatuaasta huvivid meie kirjanduse suursaavutistele. Kolmandaks kõige rahvusliku hindamine tegi publiku vastuvõtlikuks ka meie rahvuslikele kangelaseeposele. Neljandaks tegi harukordselt elavnenud huvi ajaloo vastu, mis eriti 1935. aastal oli intensiivne ja avaldus näit. tüsedate ajalooisulislike teoste suures levikus (*Eesti ajaloo* trükk, 2000 eks., telliti pea kõik ette, ajalooline romaan *Ümera jõel* müüdi läbi mõne kuuga jne.), huvitavaks ka meie ajaloo hämarikku kajastava kangelasloo. See teos on ju õieti kahes astmes ajalooline (resp. pseudo-ajalooline) — esmalt sisult ja siis ka oma minevikult. Viiendaks on meil kultuuri süvenedes ja teadlike sisenduste mõjul tekkinud pieteeditunnet oma mineviku-saavutiste vastu.

Seesuguste ja muude soodsate eelduste summeerumist pole meil varemini iial olnud. Et silmapilk oli õieti tabatud, näitab levik, mis sai osaks *Kalevipojale*. Kui septembri lõpul 1935 Eesti Kirjanduse Selts avaldas ettetellimise, siis kogunes peagi üle 1000 tellija. Seda arvu nimetati siis juba „ennenägematuks“. Kuid nädal-paar hiljemini kerkis ettetellimiste arv juba 3000-le. Tellimusi üha kuhjus. Varsti oli algul kavatsatud trükk, 5000 eks., ette tellitud ja tellimishooaja lõpuks kerkis tellijate arv koguni üle 6000! Trükiarv tõsteti 9500-le, kuid sellele lisaks valmistati veel üle 800 eks. erilist bibliofiilset väljaannet poole suuremas kaustas, kolmes värvis ja illustreerijate autograafidega. See bibliofiilne väljaanne valmis trükikojas käesoleva aasta märtsis. Näib, et alles nüüd hakkab meie rahvuseepos teed leidma rahva juurde. 5. trüki levik juba nüüd on peaaegu niisama suur kui *Kalevipoja* 4. elmist trükki kokku (noorsooväljandeid arvestamata).

See kõigile üllatust valmistanud vastuvõtt avastas, kui võrd vastu-võtlikkus olekus on meie rahvas praegu rahvuslikele harrastusile, oma kultuuri väärtustele. Meil on õnsaid sõnu tehtud rahvuslusest kirjanduses ning elus ja on seda teiselt poolt mõnitatud. Ent Raamatuaasta jooksul hakkas tunduma, et see mõiste ja sõna on saanud nagu elavat hingeõhku ja hakkab tekkima mitte üksnes rahvuslikku sisu, vaid sellega kooskõlalist rahvuslikku vormi, ja hakkab kujunema meie kirjandusele rahvuslikult innustunud lugejaskonda, kes on valmis rahvuslikeks tegudeks. *Kalevipojas* endas on meil teos, mis koondab, mõjustab ja esindab — meie rahvusmeelsuse sümboliks ei sobigi ükski muu teos paremini.

Eriti jälgijätvalt võib mõjuda meie raamatukultuuri edasisse arengusse teose kunstilis-illustratiivne ja tehniline kül. Uus *Kalevipoeg* pole mitte ainult meie luksuslikem, vaid ka omapäraseim raamat. Oma kunstilisest lisandusest see on suurejooneline ja külluslik näide tee otsimise eest rahvapärase kunsti pärimustele. H. Mugasto tarvitab rahvakunsti elemente oma ilustusis. Kristjan Raud on põhjaliku süvenemisega eesti muistsesse vaimuilmale taotlenud ürgset, eestilist. Kui süveneme kummagi kunstniku arhaiseerivas laadi, siis hakkab siit nagu kangastuma silme ette aime eestilise kunstistiili võimalustest.

Oma vaimukultuuris me alles otsime oma nägu. Kes on tutvunud vanade kultuuridega ja kultuurimaadega, see tajub seda piinlikumalt meie senise vaimutöö, meie välis- kui ka sisekultuuri vähest originaalsust — niivõrd vähe meil on minevikust orgaaniliselt hargnenud tõulist arengujoont. See vaimulaadi, kultuuri iseloomutus, mille kõige haledamad näited igal, ka raamatu alal, kuuluvad läinud sajandi teise poolde ja käesoleva sajandi algkümnesse, hakkab meil nüüd mõõduma. Meie kultuur hakkab juba saavutama sügavust ja erilmet.

Raamatukultuur sealjuures ei ole üldiselt mahajäänud ega ka ettejõudnud muudest aladest. Noor-Eesti väljaandel enne Maailmasõda ilmus

teatav hulk maitsekaid raamatuid. Kuid ka iseseisvusaegne raamat oma valdavuses on vähepakkuv, kuigi aasta-aastalt raamatu välimus on paranenud. Omapärase, esteetiliselt kauni raamatu alal jõuti äsjasel Raamatu-aastal palju edasi. Meil hoolitseti varem sageli ainult kaane eest, kusjuures aga paber, kiri, trükipilt, siseilustus enamasti jättis soovida. Nüüd on jõutud kvaliteedinõudes nii kaugele, et raamat läbini oleks ehtis.

Kalevipoeg, eriti selle suurekaustaline eriväljaanne, rahuldab trüki-kunsti kõrgemaid nõudeid ja saavutab oma viimistluse A. Taska köitekoja luksusköiteis, mis äratasid imestust välismaalgi. Säärane teos mõjustab maitset, eriti, et levib nii hulgaliselt.

Aga säärane teos pakub ka sisuliselt rohkem kui *Kalevipoja* senised väga lihtlabased ja keelelt vigased väljaanded. Illustratsioonid panevad kujutlused elama. Parem kiri, hea paber, kaunis välimus tingivad teatava pühapäevliku, piduliku suhtumise teosesse. See rahvusliku sisuga, rahvuslikus stiilis välimusega, igas üksikosas soliidne teos kasvatab kindlasti hulga maad edasi publiku kirjanäpulislikku maitset ja nõuet, et ilusale sisule antaks ka ilus vorm.

Tuleks mõelda sellele, et ka muud meie rahvuskirjanduse põhiteosed ilmuksid väärikas väljaandes ja et neid samuti leviks tuhandeid meie kodudesse.

August Palm.

Sadaviiskümmend aastat eesti luulet. Valik armastuse-, looduse-, kodu- ja isamaalaulu. Koostanud Jaan Kärner. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 346 lk.

Peale G. Suitsu ja K. E. Söödi koostatud valimiku, mis ilmus juba enne Maailmasõda, ei ole meil seni välja antud ulatuslikumaid, kogu eesti kirjanduse arengut näitavaid luuleantoloogiasid, mis vähegi seisaksid selle mõiste kõrgusel. Kahtlemata aga tuntakse säärase raamatu järele tarvet just laiemas, oma kirjandusehuvidel spetsialiseerumata publikus.

Käesolev valimik muidugi suudab neile tarbeile küllalt vastata, kui arvestada, et ta täidab peaaegu tühja kohta meie raamatuturul. Ja kuna selle antoloogia kohta ütleb ta eessõna, et siin tahetakse pakkuda „eeskätt niisugust kunstiväärtuslikku lauluvara, mille maitsmiseks harilikul lugejal ei puudu eeldused“, mis suudaks puudutada laiemat üldsust „südamekeeli“, siis säärane määratlus võiks väljaannet oma jagu kaitsena päris nõudliku arvustuse ees. Palju ripub siin küll sellest, milliseid eeldusi pidada omaseiks „harilikule lugejale“.

Kõigepealt tuleb küsida, kas laiemat publiku mõistmisvõime või isegi maitse pärast oleks tarvis olnud piirduda armastuse-, looduse-, kodu- ja isamaalululega. Tegelikult ei ole koostaja sellest valikujuhisest ometi suutnud kinni pidada. Juba Kr. J. Petersoni „Sügis“ ja „Kuu“ on vähem looduseluuletused kui ideedelenmulised oodid, mis ainult lavastavad teatrailses looduses ja eksalteeruvad ja üksiknähtuste võrdkujulisest ilust. Mitte sugugi rohkem ei näita looduseluule tunnuseid Faehlmann oma oodiga „Suur on, Jumal, su ramm“; samuti kuulub religioosse varjundiga mõtteluulesse Kreutzwaldi „Tolm ja põrm“, paralleeliga Reinwaldi „Taevatähtede“ näol. Kaugemal on lugu õige segane laialt esindatud Ernst Enno mitmete luuletuste liigiga. Koostaja ütleb küll Enno kirjelduses, et see luuletaja on kõikjal filosoofitsemine ja müstikaga ühte sulatanud loodusemeeleolusid, kodumälestusi ning talurahvast — eestluse tunnetusi. Tegelikult aga on mõnest Ennolt toodud luuletusest väga raske mõista, millest nad üldse laulavad. Segaseim on „Kullerkupp“ oma kuningatütreaga; ka „Tuul laulis...“ ning „Ja pisarad sun kipuvad nii silma...“ ei lase endasse palju vaadata. Nende laulude sõnastuslaadki on tihti täiesti vastutulematu „hariliku lugeja eeldusile“. Ometi on Gustav Suitsu puhul piiratud lihtsamaga ja loobunud paljudest väga

häist luuletusist, mis ilmusid ta viimases kogus „Kõik on kokku unenägu“ (siit on võetud ainult „Kahekordne sügis“; üldse peab Suits leppima 15 leheküljega nende 13 kõrval, mida täidab Enno). Muidugi ei tee lugejale mingit meelehärmi, et Suitsu „Oma saar“, „Painaja“, „Sügis“ ja lõppeks ka „Värisevate haabade all“ ei mahu õieti raamatu alapealkirjas märgitud jaotusisse. Äärmine näide neist kõrvalepõikeist on küll August Alle pool-ekspressionistlik „Žonglöörr“, huvitav pala, ent vaevalt armasteluuletus, nagu viitab koostaja. Jääb ainult kahetseda, et üldiselt on ses raamatus siiski lihtsamgi luulelise kvaliteedi tunnusmärk pidanud valikul kannatama nelja aineala ülemvalitsust. Muide luuletajate teoseid lühidalt kirjeldades ja loetelles juhib koostaja mõnigi kord teravalt tähelepanu nende ühiskondlikule (mitte ainult-patriootilisele) tähtsusele, kuid järgnevas esinduses kahjuks puuduvad mainitud luuletused (nii K. E. Söödi puhul).

Teiselt poolt ei ole Jaan Kärner oma antoloogia rahvalikkuses ometi läinud kuigi kaugele. Välja on jäetud nimelt „rahvalikud pidulaulud, mis oma ülepaistetud sõnastusstiili ning paatosega enam ei sobi tänapäeva tundeelule“ (vt. eessõna). Paatose väljasuremist kuulutada tundub liigjulgusena, olgugi et F. Kuhlbari „Kungla rahva“ ja „Eestimaa, mu isamaa“ puudumine ei põhjusta valimikus erilist lünka, küll aga kannatab Reinwaldi prestiiž ta tuntud „Kuldrannakese“ puudumise pärast. Arvatavasti koostaja antipaatiat „ülepaistetuste“ vastu on põhjutanud ka Reinwaldi parima ja sügavaima looduseluuletuse „Päikesee“ väljajäämise. Selle kõrval mõjub A. Grenzsteini intiimitsev „Väike kevadelaul“ igatahes õigustamatuna valimikus.

Üldiselt jääb ruumijaotuses ärkusaeg tagasihoidlikule kohale, vastavalt ta pärandi tähtsusele. Ainult Koidula ja ta kõrval Veske on esindatud ulatuslikumalt, aga mõlemaid Jakobsonisid, M. Kunderit, K. A. Hermannit ja M. Lippu on tutvustatud vaid ühe luuletusega igalt. J. Bergmanni täielik puudumine nende kõrval ei ole hästi vabandatav, kui arvestada, et valimik tahab lugejale anda „teatud ülevaate eesti luule järjekestvast arengust“ (vt. eessõna). Sama küsimuse tõstab uuema aja esinduse suhtes Johannes Barbaruse väljajätt. Kas see sentimentaalsuseta entusiast siiski ei oleks võinud jääda püsima isegi samaväärselt Jakob Liiviga või A. Rennitiga? Laiematele hulkadele on Barbarus igatahes oma jagu tuntud. Mitte palju väärtuslikumad ei näi olevat need motiivid, mille pärast raamat on lõpetatud kasinate näidetega J. Sütistelt ja E. Hiirelt, jättes arvestamata kõik XX sajandil sündinud luuletajad (või on Vilmar Adams vanemgi?). Ainult klassikat maalugejale see antoloogia niikuinii ei paku.

Kättemõõdetud lehekülgede arvu järgi osutuvad valimikus suurimaiks eesti luuletajaiks Under (18) ja tema kõrval Suits (15) ning Koidula (15). Küsitavam on, kas järgmisele astmele (à 13 lk.) hästi sobivad kokku Juhan Liiv, Enno, Visnapuu ja Kärner, kellele järgnevad lähedalt Anna Haava ja Sööt; kogu ülejäänud Parnass reastub kaugemale. Proportsioonid oleksid võinud olla tundlikumalt leitud ja õiglasemad, ilma et sellega väheneks raamatu vastutulelikkus publikule. Näiteks „noorurid“ Sütiste ja Hiir oleksid pälvinud rohkemat ja paremat tutvustust. Underi, Semperi ja Alle viimaseid kogusid on kasustatud ainult ühe luuletuse laenamisega igast; Underi esinduses on liigses ülekaalus ta debüteerimisaaja toodang (aastailt 1917—1918). Peab küll tunnustama, et ka „Loomingu“ viimaseid aastakäike on juhtu kasustatud.

Mis puutub tekstide redigeerimisse, siis näitab Jaan Kärner ses asjas küllalt hoolsust. Väga hästi mõjub asjaolu, et Kristjan Jaak Petersoni oodide sõnastus ei ole võetud mitte A. Paltseri redigeeritud väljaandest (1922), vaid on üksikasjaliselt kontrollitud ja parandatud originaalteksti najal. Nii on „Sügisese“ päästetud väljendid „paadikarvalised“, „mirtide pääle paistes“ jne. Kreutzwaldilt oleks katkend „Kalevipoja“ III lau-

lust küll võidud võtta uue, 1935. a. redaktsiooni järgi. Ka Suitsu „Valge käe“ 3. rida näitab alguskujulist sõnastust. Ent Söödi ühe luuletuse pealkiri on miskipärast jäetud vigaseks: „Aimdus“. Loomulikult on koostaja arvestanud viimase aja kirjanduseuurimise andmeid ja jätnud valimikust välja need ärkusaja laulud, mis on osutunud tõlkelaenudeks. Säärastele juhitakse mõnikord tähelepanu ka luuletajate tutvustisis (nii M. Veske puhul). Samas aga satutakse üleaurusse lihtsameelsusse vabandusega, et kuigi Kr. J. Petersoni ooides võib jälgida antiikseid ja saksa mõjusid, siis ometi „neid tuleb vaadelda kui algupäraseid“. Nii peaksime lõppeks välja vabandama kogu oma kunstluule!

Elu- ja kirjandusloolisi andmeid luuletajaist on toodud mitmesuguselt; kohati ei puudu neis värskest hoolimata ruuminappusest (mitte üle 1,5 lehekülje). Biograafiat on antud enamasti konspektiivselt ja kuivalt (näiteks Kr. J. Petersoni vaimseist arengutingimustest ja boheemlusest ei öelda midagi), kuid mõnikord lisatud ka elavaid ja üldsusele uudislikke andmeid ühiskondlikult alalt. Nii kuuleme M. Veskest, et just tema patriootilisest tegevusest lahtisaamiseks on ülikooli saksa soost õppejõud hankinud talle stipendiumi Ungarisse, mille järel ta määrati Kaasanisse. Samuti märgitakse Gustav Suitsust: „Ta oli üks esimesi, kes teadlikult hakkas nõudma Eesti riiklikku iseseisvust.“ Kahjuks aga on Kreutzwaldi eetilise-filosoofiline isiksus jäänud täiesti kirjeldamata. Liiga tihti puudub ka antud luuletaja loomingu esteetiline iseloomustus. Mõjub haruldusena, kui näiteks Peter Manteuffeli armastuslaule laskutakse võrdlema „Siuru“ allüüridega. Juhan Liivi kirjanduslik tutvustus on õige väheütlev; samas aga Enno omapära tabamiseks on pühendatud originaalseim lõik kogu raamatus. Küsitav on isegi käesoleva antoloogia eeldatud lugejaskonna seisukohalt, kas Underi „lüürilisemat pärisosa“ tuleb otsida aina nooruslikest „Sonetidest“ ja nende lähikonnast. Vahest on liiga tehtud ka H. Visnapuule, kui öeldakse, et ta „Amores“ „oma lihameelsete armastuslauludega ja jõhkrate mõnitusvärsididega sünnitas kõmu“. Selle eest iseloomustatakse hästi Visnapuu „Üle kodumäe“ sisulisi pretensioone: siia olevat koondatud kõik, „mis vastab praegusele rahvuslikult positiivset nõudvale momendile“.

Raamatu illustratsioonid ja vinjetid puugravüüris näitavad omajagu edu E. Kollomi oskusis, kuid paljudel juhtudel oleks neis tahtnud näha hoolikamat väljatöötust ja kompositsiooni.

H. Paukson.

A. Mälk: **Õitsev meri**. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 331 lk. Hind 4 kr. 50 s.

On kaks erinevat maailma — eestlase kahe ürgtüübi, ranna kaluri ja sisemaa talupoja hingeelu. Talunik mõtleb, „kuidas oma vaevast sigitada teisele põlvele tulu, kuidas soetada elukorda, mis jõuab õitsele vahest järelpõlvede ajal“, kuid kaluril „mis uus püünis, see panakse kohe mere hoolde tooma kalu. Ja neist ei saa panna midagi soola tulevale põlvele.“ Kuid siiski arvab Mälgu uue romaani peategelane (lk. 230), et kuigi põllumehe töö „pole ka just nii mehine, kui merimehe oma, siiski on see kange mõte, et järelpõlved saavad ükskord näha täiskorras talu — see on umbes sama kui laeva tee, kes hoiab oma nina üle silmapiirita legendiku kauge sihi poole...“ Ja vastavalt sellele mõttekäigule jätabki noor kalur Turja Hannes seljataha kodunurga ranniku, otsides eluõnne viljakandvate savimaade peretütre armastusest. Seega on autoril romaani probleemiks: kas inimene, kes peamiselt praktilistel kaalutlustel pöörab selja oma kodunurgale, senisele kutsetööle ja sissejuurdunud harjumustele — suudab kohaneda teises miljöös ja saavutada eluõnne — erineva hingeelu ja ellusuhtumisega inimeste juures? Au-

tor vastab ülesseatud küsimusele eitavalt ja lahendab probleemi sellega, et saadab oma peategelase tagasi rannikule, kus meri on „alati õitsev rannamehele, olgu vaikusel või vihas“.

Asetatud probleemi lahendab autor usutavalt ja maalib avaraperspektiivilise miljööpildi Saaremaa kiviste randade kalurite elust.

On tähelepanuväärne, et selles rannakurus, kus areneb romaani peasuundustik, valitseb kõikjal teotahteline, optimistlik meeleolu. Kehvus on niisugune, et „leib seisis laual, kuid seda söödi vähe, sest see maksis raha“ (lk. 84). Kuid sellest hoolimata jätkus optimismi ning rõõmust meelt kõigile, sest „mis elu's vaevadeta! Mis meri see tuulteta“ (lk. 120). See on karm, hädaohurohke puuduste ja vaevarikas elu, mida peavad inimesed elama sellel tuulisel rannakünkal, kuid ometi on kõik tegelesed seotud elu külge tugevate sidemetega. Aineline kehvus on mahamurdvalt suur, kuid selle all ei murdu noor, lapsega tüdruk, vaid ka viimasel jätkub mehiste vastuhakkamise jõudu oma saatusele. Kodust jäädavalt lahkuvale meremehele viipab vend vaid sõbralikult, andmata kätt (lk. 26), „sest see polnud kombeks siin kivisel rannakünkal pigistada üksteise sõrmi“, kuid vanemate ja laste vaheline side on tugev ja südamlük.

Ükski olukord pole sedavõrd raske, et sellel puuduks väljapääs, ja kui vanal Turja Laasil meeleolu muutub tulumatult rõhuvaks, siis läheb ta mere äärde ja seisab seal tundide kaupa, kuni haihtub südamevalu (lk. 27, 212, 213, 214).

Randlase hingeelu on sirgjooneline, mehine, julge ja karm, kuid ligimese häda puhul ollakse alati abivalmis, sest karmi igapäeva elu üks kirjutamata seadusi on, „et ühe häda teeb inimesed teise paariliseks“. Mehed on napisõnalised, oma sisemisi hingeliigutusi varjavad ja alati valmis välja astuma oma õiguste eest, kuid see on sügav kiindumus, mis seob vana kalurit oma elukaaslase külge, ja seda meeleolu masendust, mis vallutas teda oma elukaaslase sarga juures, on vaevalt keegi teine meie kirjanikest nii napisõnaliselt ja meeldejäädvalt edasi andnud (lk. 127). On märkimisväärne autori soojasüdameline suhtumine emasse ja viimase sõnatusse kurbusse, kui see elatanud kalurina peab järjekordselt saatma „merd sõitma“ oma lihast last (lk. 25, 32, 33).

Pidades silmas eeltoodut, on „Õitsev meri“ oma ainekäsituselt ja tegelastüüpideelt positiivsemaid raamatuid meie romaanitoodangus. Kui autori ühes eelmises rannaromaanis — „Kivine pesa“ — olude ränkus mõjus hävitavalt inimsaastuste kujunemisse ja tegelaste moraalsesse, siis „Õitsvas meres“ on inimesed oludest üle. Ja need pole paberlikud inimtüübid, vaid reaalsed inimesed, kes autori poolt hästi karakteriseeritud tabavais ja ehtsalt rahvapärastes dialoogides. Oma viimase romaaniga tõendab Mälk, et õige positiivsuse nõue ei tähenda utoopiliste ja eba-reaalsete inimitüüpide maalimise nõuet, vaid kainelt realistlikku ainekäsitlust ja elu paheliste külgede hüpertroofilisest protokollimisest hoidumist.

Kompositsioonilt on raamat keskendatud ja vaba venitamistest. Ei mõju segavalt, et kohati viib autor tegevust edasi refereerimise abil (lk. 78, 100), selle asemel et laskuda elu pisi-asjade protokollilisse kirjanepanekusse. Kuid kompositsioonilisele küljele oleks kasuks tulnud, kui vana, elutarga Turja Laasi kuju poleks kippunud nii palju varjutama peategelase Hannese kuju. Oleks tahtnud kohati näha ka sügavamalt läbilõiget peategelaste psüühilistest isikutest. Nii on psühholoogiliselt nõrgalt valgustatud põhjused, mis tingisid rannaküla mahajätmist ja savimaade valdkonna põllumeheks hakkamist peategelase poolt (lk. 207, 210). Raamatule oleks ka kasuks tulnud, kui autor oleks lasknud lugejat heita pilku sellele mõttemaailmale, mis peitus vana Turja Laasi

elutarga lauba taga siis, kui ta varjas oma hingeliigutusi tundidepikkuses mere vaatluses poja lahkumise ja elamu mahapõlemise hetkil.

Et autor pole maalinud fuuriateks kõrvaltegelasi, kes muutusid saatslikuks peategelase elukäigus (nagu ämma ja vennanaise kujud), vaid on näinud neis reaalseid inimesi, kes negatiivsete külgede kõrval omavad ka positiivseid jooni, siis tundub kohati, nagu oleks intriigi lõdvalt arendatud. Kuid see pole raamatule miinuseks, sest elatanud kaluri Turja Laasi ja savimullamaade peremehe elulised kujud korvavad selle näilise lünga mitmekordselt.

Raamatu ehtsaaremaalik koloriit väljendub nii vana randlase tõetundes, et tuletornid, vähendades laevahukkusid rannakaridel, olevat ära söönud rannatulud kui ka noorsoo romantilise igatsuse ulgumere avaruste järele, „sest kui kodu koit alati jalus, ei siis elu sada õiget hoogu ning laev õiget vaardi“ (lk. 8, 12, 16, 29, 208). Lokaalset koloriiti suurendavad ka saaremaalised murdesõnad, nagu libukivid pro klibukivid, kodusse pro koju, mehesti pro mehiseilt, ühteväärdi pro üheväärselt, tõsitsi pro tõsiselt, pale pro nagu jne.

Kuid raamatu peamine väärtus peitub selles elutundes, millest on hingestatud nii raamatu sisu kui vorm, ilma et see kusagil kalduks labasesse idealiseeringusse.

J. Viidang.

August Jakobson: **Vana kaardivägi**. Romaan. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1935. 320 lk.

Kuigi meie iseseisvusaegselt romaanitoodangust võib eraldada rida üliõpilaselugi kujutusi, kuuldu ometi kaebusi, et meie kirjanikud sel alal pole veel tabada suutnud olulist. Senist üliõpilasmaani on süüdistatud kõigepealt ühekülgsuses, ja seda mitmeti põhjendatult. Kuna R. Janno ja J. Perdi teoseis kajastub omaaegse üliõpilaselu romantiline külg, piirduvad A. Kirsimägi ja M. Mõtslane vaid laiutava korporantluse esitamisega.

Jakobsoni vaatlusaluseiks on mõningad aguli- ja talumiljööst võrsunud üliõpilastüübid, keda „kramplik tung matta oma sümpaatne matsilikkus balti burschenschafti räuskavate veiderduste taha“, on lükanud peaaegu paratamatule pätistumisteele. Protestitud vekslite pärast korporatsioonidest välja heidetud, puudub neil ometi jõud loobuda harjumust, mis teatud ringkondades alles hiljuti kuulusid „hea tooni“ hulka. Samuti pole nad enam võimelised reeglipäraseks ülikoolitööks. Kui mõni neist, nagu Andres Koosa, naiviselt loodab oma pooleliolevaid õpinguid veel auga lõpule viia, siis võib sellele vaid kaastundlikult naeratada.

Eriti traagiliselt „Vanas kaardiväes“ kirjeldatud üliõpilaste alla-käik lugejat siiski ei puuduta. See on hingeeluline tüüp, mis vaid eksikombel on sattunud akadeemilisile õpinguile; neil puuduvad igasugused eeldused tõelise haritlaskihi moodustamiseks. Joel Neegose sõpradest pole vist ükski astunud ülikooli sisemise kutsumuse ajel; akadeemiline kutsetunnistus ja kuuluvus mõnda „soliidsemasse“ korporatsiooni tähendab neile vaid mugavaid karjäärivõimalusi tulevikus. Kellelgi neist pole huvisid, mis küüniksid kõrgemale viinast, naistest ja kaardimängust, välja arvatud vast Andres Koosal, kes naivse vaimustusega soovitab sõpradele Pinkertoni lektüüri... Võib aina rõõmustada, et sel-liste meeste rõhuv enamus pole võimeline ülikooli lõpetamiseks; notar Ollino ja Juhan Saat'i taolisi „intelligente“ leidub meil niigi külluses.

Vana kaardiväelase tüübi tuletamine „romantilistest laiutusaegadest“ on ju omamoodi õigustatud. Ometi jääb mulle arusaamatuks, miks Jakobson romantilises mentaliteedis kui seesuguses tahab tingimata

näha ainult pahelisi külgi. Kas ei tiivustanud sama mentaliteet meie noort teadust enneolematuile tõusuradadele, kas ei formeerunud selles ka meie ülikool ja selle õppejõudude töördõmus kaader? Kuna ühel pool enneolematult pidutseti, üritati teisel ka enneolematult tööd teha, ja seda kaugeltki mitte ainult „sooja koha“ pärast. Just vastupidi — sel ajal võis leida küllaltki üliõpilasi, kes just ohjendumatu teadmistejanu ja vaimsete huvide mitmekülgsuse tõttu oma õpingutega laiale teele sattusid. Aeg ja miljöo soodustasid tollal ka hoopis teissuguseid huvisuundi.

Kui kõik Neegosed, Koosad, Karud ja teised nendetaolised tudengi-elu romantikat kaldusid nägema eeskätt kõrtsiseikluses, siis aitas selleks kindlasti kaasa ka nende isiklik maitse. Mitte romantilises mentaliteedis ei seisa pahe, vaid inimesis ja keskkondades, millede kaudu see avaldub.

Teisest küljest aga mõistab Jakobson „kainet olevikkugi“ näha küllalt kriitilisel pilgul. Usasjalikku tänapäeva-üliõpilast, kes ei tunnusta „mitte midagi, mis võiks kahjuks tulla noore inimese algavale karjääritele“, käsitleb ta toonil, millest võib välja lugeda ilmset anti-paatiat. Kuna teda vanade kaardiväelastega lepib ka või nende kurb-looluski, möödub ta keskmisest eksamiüliõpilasest vaid poolpõlgliku üleõlapilguga. Teatav annus peidetud romantikat aitab leevendada ka Tooni Madissoni liigmõistuslikku iseloomuprofiili.

„Vana kaardivägi“ on selgepiirdeliselt liigendatud ühepäevaroomaan. Esimeses osas „Arkamine“ kujutatakse igavese üliõpilase Joel Neegose virgumist pärast nädalapikkust prassingut. Otse teadusliku täpsusega kirjeldab Jakobson ta füüsilist ja moraalset kassiahastust, süvenevaid mandumismärke, mida põhjustanud aastaid kestnud lakkamatu ulaelu. Rutates oma protestiminevaid veksleid päästma uue pangalaenu-ga, tehakse talle žirantide poolt teatavaks, et võlavõimaldamisega „ainult elukutseliseks priiskamiseks“ on nüüd lõpp. Sellega on Neegose petlikele lootusile, lähemal ajal ülikooli lõpetada, tõmmatud halastamatu kriips. Seltskondliku ja majandusliku pinna libisemine jalge alt viib teda vastu maailmavaatelselegi murrangule, senikehtunud eluväär-tuste järkjärgulisele ümberhindamisele.

Teises ja kolmandas osas tutvustatakse meid vana kaardiväe üksik-liikmetega. Aetud alateadlikult tungist, astuda silm silma vastu teda ähvardava saatusega, külastab Neegos mõningaid sõpru, „kes oma võit-lemised juba võidelnud“ ning „oma ahastustest ammugi üle saanud“. Kuid nüüd, tõugatuna kuristiku servale, näeb ta elu otsekuu uue pil-guga. Vanas kaardiväes ei märka ta enam midagi romantilist. Miljöös, kus ta varem oli harjunud vaid klaasi tõstma ja juubeldama, valdab teda nüüd kohutav hingeline väsimus, põhjustatud aimusest, „et kõik hakkab paratamatult viltu kiskuma“. Kuhu ta ka iial läheb, igal pool märkab ta samu labaseid harjumusi, samasugust kõikelagastavat mentaliteeti. Pi-medaimast lootusetusest aitab teda üle ainult Jaan Madissoni ja selle õe Tooni lohutav sõprus.

Ometi on ühest päevast pisut vähe vanades kalduvuste ja harju-muste lõplikus väljajuurimiseks. Kuigi Neegos õpib tõsiseloomulist Tooni Madissoni alles nüüd väärilisel hindama, mõjub viimase siiras enesepaljastus („ma tahan... last saada“ jne.) temasse siiski kainest-tavalt. Hurjutades end romantikuks, „kes tunneb tülgaastust kõige vastu, millest pole üle tõmmatav leebe luulelisuse kirjusid hilpe“, puudub tal ometi meel prl. Madissonis mõista sügavalepeidetud, kuid seda tõelise-mat romantikat. Samuti viskub ta hoolimata kahekordselt antud sõnast, hoolimata koguni tavalise kiusatuse puudumisest õöl vastu hommikut uude prassingusse. Viimases sammus aaimae midagi seletamatut, mee-lehtlikku, umbes nagu vigastatud linnu paiskumises teda jälgiva mao lõu-gade vahele.

Ning uuesti ärkab Neegos „vastiku mädanemismaitsega keelepäräl ja kurgusügavuses“. Kuuldes oma ainsa lohutaja Jaan Madissoni ootamatust enesetapmisest, valmistub temagi viimsele sammule, kuid otsustab äkki ümber ning asub Andres Koosa, selle sügavaimale langenud kaardiväelase kaasiüriliseks. Mis teda juba samal õhtul sealt päästab, sellest Jakobson vaikib. Kuid vähemalt on tal õnnestunud viia oma kangelane hingeelulise seisundini, kus iga tolmukübegi selle elukaaludesse võis mõjuda otsustavalt.

Jakobson on kehalise stüühia sõnastaja. Õigusega tähendab Joh. Semper, et meil pole tema kõrval „kedagi teist, kes nii üksikasjaliselt oskaks kirjeldada väsimustunnet, roidumust, nahatunnet jne.“ (Looming 1936, nr. 1, lk. 81). Nii tahumatud kui tema kangelased on psühholoogiliselt — nende kehaliste avalduste jaoks omab ta otse tolstoiliku sügavpilgu. Mitte asjata ei eelista ta oma jututegelaste valikud algelisi, kuid seda võimsama eluinstinktiga loodusinimesi; tema linlaskujudestki on parimad need, kel veel talu- või agulilõhn juures. Elööldu käib ka „Vana kaardiväe“ kohta.

Kaaluvat osa Jakobsoni toodangus mängib degeneratsioonimotiiv. Kuid tema degenerandid ei sarnane põrmugi Hermann Bangi habraste närviinimestega väljasurevaist patriitsiperekondadest, — need on pigemini linnamiljõesse sattunud laiaturjalised talupojad, kelle jõulised instinktid lähevad paratamatult rikki tsivilisatsiooni hüvedest soodustatud jõude-elus. Milline peen vaist on Jakobsonil igasuguste mandumismärkide väljanuhkimiseks! Peaaegu müstilist hirmu aimub tema sellekohaste kirjelduste taga, tugevate kehade loomalikku hirmu ähvardava olema-tuse ees. Mitte asjata ei sisalda „Vaeste patuste alev“ ja „Tuhkur hobune“ rõhkesti motosid ja vahelekiilungeid apokaliptisest, kuid „Surmaune tulek“ (nii on epiloogi pealkiri), heidab oma pimedat varju ka üle „Vana kaardiväe“.

Jakobson on alati värske ja huvitav, niikaua kui ta püsib kehalises stüühias; abstraktsemas mõttekäändudes puudub tal sügavus ning algupära. Oma elujanuste vaistude kaudu näib ta maailmast aimavat rohkem, kui ta suudab mõistuslikult formuleerida. Nagu meid omal ajal Ridle teod ja kuju enam huvitasid kui ta poliitiline maailmavaade, nõnda ei ületa ka Jaan Madissoni sotsioloogilised arutlused keskmist ajalehetaset. Jakobsoni unenäod, mida ta tavatseb käsitleda „mingi allegooriatereana tõelisele elule“, omavad meie silmis tihti suurema veenmisjõu kui ta teadlikud mõttearendused. Mitte juhuslikult ei kubi-se ta teosed „unenägude sümboolikast“.

Lõppmulje „Vanast kaardiväest“ jääb kahemõtteline. Üllatavalt sisutihedate lehekülgede kõrval esineb linnulennuliselt pealiskaudseid; ühtlase süvenduse puudus annab end korduvalt tunda. Vanade kaardiväelaste suurest galeriist jäävad meelde vaid üksikud; Andres Koosas on Jakobson andnud oma parimaid kujusid.

H. Talvik.

Aare Kariste: **Kullas ja põrmus**. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus Tartu, 1936. 383 lk. Hind 3 kr. 75 s.

See ligi neljasajaleheküljeline esikteos semitundmatult kirjanikult kuulub sisuliselt pigemini memuaari- kui puhtilukirjanduse lahtrisse: lu-gejas tekib algusest peale mulje, et siin pole tegemist tõelise romaani-ga, vaid õige üksikasjalise mälestuste-koguga. Ja sellena see teos pea-miselt huvitabki; päris kahju on, et asjatult külge kleebitud romaani-etiketid tõttu paiguti jääb tumedaks, kui kangelst tohib kõike jutustatut võtta puhta rahana, kus lõpeb tõeliste sündmuste kirjeldus ning algab juurdeluuletatud ilustiste, lisanduste ja täienduste hulk. Väga palju ses

teoses küll vaba loomingut ei ole; võib-olla ei ole siin üldse tõest kõrvale kaldumisi. Et aga lugeja ei tea selles igakord kindel olla, siis ei saa ta raamatut ikkagi võtta tõsiolusid kirjeldava kultuuriloolise dokumendina, millena see oleks võrdlemisi suur väärtus, — igatahes kaugelt suurem väärtus kui praegusel kujul serveeritud keskpärase romaania.

Raamatu sisuks on ealt üsna noore haritud eesti tütarlapse käekäigu kirjeldus mitmesugustel teenistuskohadel, algul Tallinnas, siis Peterburis. Juba Tallinnas satub ta lapse kasvatajana-hoidjana väga rikkasse majja, mis võimaldab autoril kirjeldada veneaegse kõrgema ülemkihi pillavat eluviisi ja kommetelõtvust. Juba Tallinnas teenides tutvub raamatu peategelane ka vene ülemkihti kuuluvate isikute veidrustega, Peterburis aga satub ta ühest puruveidrast perekonnast teise. Noore laste-„preili“ seiklused „aristokraatlikus“ Annenkovide majas on lihtsalt jubedad; leivavanemate julmus ja sihilik pahatahtlikkus ulatuvad peaaegu teispoole usutavuse piire, — just siin tahaks kindlat teadmist selle kohta, kas kogu sündmustekäik täiesti vastab tõele.

Inimsõbralikkude tuttavate abil viimaks pääsenud suursuguste rahahullude õudsest majast, satub senistest kogemustest hoolimata ikka veel küllalt naiivne tütarlaps kahe rikka, vanadusest napaka eidekese juurde seltsidaamiks ning ettelugejaks. Seekord ollakse ta vastu küll väliselt inimlikum, tegelikult aga ekspluateeritakse teda jällegi omamoodi; viimnegi elujõud ja -tahe süüakse tal seest oma pentsikute nõudmistele, mõttetu elukorralduse ja lakkamatu rassimisega.

Esimese vastuvõetava teenistuskoha leiab peategelane jõukas ja vabameelses juudi-perekonnas, kus palgalisedki tohivad endid tunda inimestena ning evida inimesele omaseid vaimseid huviseid. Vahe selles juudi perekonnas valitseva kultuurilise õhkkonna ja eespoolkirjeldatud vene majade vaimulageda õhkkonna vahel on tõesti rabav. Sesse meeldivasse majja ei jää vahepeal pisut elutarkust kogunud lastekasvataja siiski kauaks, sest vahepeal puhkenud Maailmasõda sunnib otsima midagi „kindlamat“. Tuttavate soovitusel pääseb ta riigiteenistusse, leiab omaette korteri ja hakkab nautima iseseisva inimese eluhüviseid.

Ei kesta aga seegi kaua. Vahepeal jõuab innukas riigiteenija saada parema koha, kuni ta revolutsiooni ja sellele järgneva enamlaste-aja tõttu vähehaaval kaotab kõik senisaavutatu. Raamatu lõpposa on masendav oma sünguses; see on alasti nälg, mida siin kirjeldatakse kõigi nälja tõttu vallanduvate kirgedega ja pahede, kõigi metsikuks muutunud ühiskonna julmusest paraad. Nälg, häda, viletsus mööduvad lugeja silme eest kõigis tülgestavais üksikasjus, kuni peategelane lõpuks pääseb optandina üle piiri tagasi kodumaale. Muidugi puupaljana, — suure Venemaa pealinn ei andnud talle midagi peale ränga kogemuste- ja elamustepagasi.

Üldjoontes on raamatu sündmustik usutav üksikasjuski; usutavad on enamikus ka arvukad tegelased, kelledest kõige halvemaidki kirjeldatakse vajaliku vahemaa tagant ja küllaldase erapooletusega. Vähiusutavad on need episoodid ja tegelased, keda autor näeb läbi õrnemate tunnete liiirilise liniku, — eriti maksab see raamatu lõpposa kohta.

Kompositsioonilisi vourusi teosel ei ole ega saagi olla; stiilitase on rahuldav, paiguti häirib vaid venemaiguliste sõnade tarvitamine nagu „parč“ ja „laadan“; õnneks juhtub sedagi harva.

M. Sillaots.

Helmi Mäelo: Pärt on minu sõber. Noorsoojutt. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. Illustratsioonid A. Peerna'lt. 108 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Raamatuaasta ei unustanud meie noorimatki lugejat. Eestisõnalise kirjavara rikastamisel pidasid autorid ja kirjastajad silmas ka „tuleviku

lootuse“ lektüüri. Seda tehti isegi säärase õhinaga ning elevusega, et meie laste- ja noorsooraamat võis tõusta seniolematule tasemele. Tõuget kõigeks selleks näib olevat andnud selle küsimuse laiem arutlus Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul mullu kevadel.

„Noor-Eesti Kirjastuse“ noorsooraamatuid on tähtsal kohal Helmi Mäelo sulest ilmunud esimene noorsoojutt „Pärt on minu sõber“. See teos on esitatud raamjutustisena. Jutustajaks on ema — see „Vello kõige armsam inimene maailmas“. Jutukuulaja ongi väike Vello, kelle igavust ei peleta veel koolis õppimine.

Emal siirast jutustusest kuuleme, et peakangelase Pärdi elutee on olnud okkiline. Vaesusest võrsunud ja püsiva piüüdlusega ülestõotanud jutusangar võitleb innukasti olukorraga. Kibedas võitluses on Pärt tavalisesti ikka „peal“, kuid kord langeb sõbra mõjul temagi allapidi. See on aga ajutiseks. Võitluse pidevas käigus jääb Pärt siiski võitvaks pooleks.

Elulooline sündmustik noorsoo-novellistikas on hinnatav, sest mitmekesine biograafiline ainekik huvitab ja kasvatab noori. Suurte isikute sammusid imab noor vaistlikult järele, vanad jäljed on heaks abiks noorte orienteerumisel. „Hea inimese elu ei lähe iialgi moest,“ on sõnutsetud targasti. Hea, tugeva inimese elu näitab järelekasvavale põlvkonnale, mida on võimalik visadusega, püsivusega ning tahtejõuga saavutada. Kohusetundelis inimese elukäik võib näidata, mida on võimalik väikesestki elust teha, kui inimene tahab olla oma õnne sepp.

Kõik need eluloolis-memuaarilise kirjanduslaadi voorused on H. Mäelo kõnesoleval jutukesel. Neile sisundilisile voorusile lisanduvad veel sõnastuseliselt väärtused. Allakirjutanu peab eriti hinnatavaks autori lihtsat, selget, tundelis-sooja (paiguti intiimset) sisundile vastavat sõnastustiili. Põnev sisund on kujundatud lihtsakoeliselt, äärmise siirusega. Kuigi ainekik tundub olevat autorile liiga lähedane ning liiga „noor“, on ta siiski piüüdnud eepikale nõutavat objektiivsust taotella. Üldiselt ongi see temal õnnestunud, välja arvatud mõni idealiseeriv momendike karakteristikas.

„Pärt on minu sõber“ on eeskujujutuks meie edasipiüüdvale noorele; ta on julgustajaks, et visadus võib piüüdleja kingsepa-liistude juurest kõrgemale aidata; ta on julgustavaks sõbraks neilegi, kel puuduvad ligemad abiküllased käed.

A. Vaigla.

Ed. Tennmann: **Maailma usundid**. Peajooni võrdlevast usunditeadusest. Elav Teadus 45. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 108 lk. Hind 1 kr.

Et ET oma mainitud numbril on pühendanud pärast pikemat vaheaega usuteadusliku aine käsitlemisele, see väärrib aina heakskiitvat märgitsemist. Pealegi on seekordne aine oma kireva uudsusega säärane, mis peaks paljusid meelitama lugemisele. Ja seda õigustatult, sest materjali esildusviis on ülevaatlik, selgesti jaotatud ning oma voolava ja kohati päris nauditava jutustusoskusega autor ei paku lugejaile mitte üksnes teaduslikku „ajaviidet“, vaid serveerib ka päris hulga küsimusi järelemõtlemiseks.

Mis puutub „maailma usundite“ sisulisse edasiandmisse, siis tuleb seda pidada kõigiti õnnestunuks ja asjakohaseks niivõrd, kui seda üldse ET üksiknumbril ruum lubab. Alapealkirjast võiks järeldada — autor töötab seal pakkuda ka „peajooni võrdlevast usunditeadusest“ — enamast süvenemist usundi kui sellise olemuse käsitlemisele. Ometi viitab autor sellele üksnes mõõdaminevalt, kuigi tervelt 26 lk. ulatuses peatutakse usundi-fenomenoloogilisel probleemil. Lõviosa sellest aga haarab autori poleemika peamiselt animistilise usunditeooriaga tema poolt propageeritava

preanimismi kasuks. Küsida võib, kas sääraste populaarteaduslike väljaannete juures siiski peaksi poleks objektiivne sisuline refereering, et mitte teatud üksikuid eriteooriaid lugeja silmis erapoolikult ainuõigustada. Poleks olnud üleliigne anda väike ülevaade kõigist olemasolevaist usunditekke teooriaist, millest ju igauks teooriana põhineb hulgal materjalil, vahest enamalgi kui sedapuhku eesõigustatud preanimism. Mainitud on Tyler'it, kuid näit. Schmidt'i väga omapärane, ent seejuures tohutule materjalihulgale toetuv ürgmonoteismi teooria jääb päris mainimata. Manism, totemism, fetišism jt. on üksnes mainitud ning esinevad preanimismi kõrvalkujude või isegi teisenditena. Kuid ka preanimism ise jääb tihti ebaselgeks, eriti kui pidada silmas lk-1 15 toodud usundi olemuse huvitavat — ja ka väga tõenäost — määrangut. Mis on selle järgi preanimismil tegu usundiga? Või kas inimese resp. ürginimese suhtumus „mingisse“ võimusse eeldabki autorilt nii väga rõhutatud naiivmateriaalset arusaamist maailmast, pealegi kui arvestame neid ülihuvi-tavaid „teadvusetuid kujutlusi“ (?) mitmesugustest „vaimudest“ juba preanimistlikul astmel? Elava laiba teooria on paraku küll loogiline ja vaimukas, ent ta jääb ikkagi üheks võimaluseks paljude teiste kõrval, millest aga käesolevas väljaandes juttu ei tehta. Ilmesti liigub autor aine esildamisel lugejaile hoopis kaugeil ning võõrail maailmavaatelistel eeldusil, mille lühike selgitamine poleks olnud sugugi üleliigne. Sellest tulebki, et asjad, mis vahest usuteadusliku eriharidusega lugejaile on üpris arusaadavad, seda kaugeltki ei tarvitse olla võhikuile, kellele raamat ju peamiselt ongi määratud. Seda silmas pidades autor oleks võinud olla ka oma usundlike analoogiatega pisut vähem kaelamurdev. Tõsi küll, iga usund koormub primitiivse elemendistikuga tänu teda kandva massi primitiivsele hingeelule, ent autori interpretatsioonid ses suhtes tihti lasevad järeldada, nagu oleksime tõesti usundiliselt veel päris metsinimesed.

Silmanähtav on autori omapära kristluse kui täiuslikema usundi esildamises. Iseendast on ju „puhastatud“ kristluse nõue suurimaid, mida praegusaeg peaks seadma. Küsimus on vaid, kuidas seda teha. Kas nii, nagu käesoleval korral autor, uskudes ikka veel kriitilise ajalooteaduse imevääsesse ja arvates tõelise puhta kristluse saavutavat Jeesuse õpetuse põhielementide väljaklaarimise teel eriti sünoptilisist evangeeliumest. Ideaalne võimalus oleks see igatahes kindlate, objektiivsete kriteeriumide olemasolu korral. Vastasel juhul saavutame puhta kristluse ainult niivõrd, kui me endile meeldivaid elemente eristame Jeesuse õpetusest isikliku maitse ja metafüüsistiliste eelduste kohaselt. Mis puutub Jeesuse usundlike tõekspidamuste täielisse erinevusse Vana Testamendi kujutlusmaailmast, siis on seegi väga küsitav. Oma aja inimesena on Jeesus igatahes väga palju omandanud Vanast Testamendist ja seda heaks pidanud. Ei saa mäejutlusegi eetilisi maksiime mõista mingi absoluutselt uue õpetusena, vaid pigem vanatestamentlike normide „õige“ sisulise interpretatsioonina. Jeesus tuli ju käsku ja prohveteid täitma, mitte kaotama!

Mainitud vaieldavad üksikasjad ning põhimõttelised arusaamad ei kahanda aga sugugi teose peaväärtust: et ta vana ainese üle annab soodsa võimaluse uuteks mõteteks ja uuteks arusaamadeks.

E. Salumaa.

J. A d a m s o n : **Keskaeg, üld- ja kodumaa ajalugu.** Keskkooli II klassi kursus (VI õppeaasta). K.-ü. „Looduse“ kirjastus, Tartu, 1935. 176 lk. Hind 1 kr. 30 senti.

Käesoleva õppeaasta alguses ilmus meie tuntuimalt ajaloo-õpiraa-matute autorilt J. Adamsonilt keskkooli II klassi kursust käsitlev raa-

mat, nimelt keskaeg. J. Adamson on saanud E. Assoni kõrval üheks viljakamaks ajaloo-õpiraamatute autoriks. Ta on koostanud kogu ajaloõ õpiraamatute seeria endise gümnaasiumi kursuse ulatuses. Ka on ta kirjutanud mitmed raamatud algkoolile. Juba üksnes tähendatud autori sulest ilmunud õpiraamatute hulk laseks kõigiti eeldada viimati-ilmunud raamatu igakülgselt õnnestumist, mida aga kahjuks sedastada ei saa.

Tõsi on, et aine stiililine käsitlus on küllaltki konkreetne, sageli võrdlemisi elav, kujutlev. Võtame näiteks lk. 57 peatüki keskaegse linnaelu omapärasest, kus autor on hästi tabanud eesmärki, tuues keskaegse Londoni elanikkude arvuga võrdluseks tänapäevse Londoni elanikkude arvu. Nende kahe arvu kõrvutamiseks on korraga esile manatud elav pilt keskaegsete linnade ruumalalisest erinevusest meieaegsetest linnadest, milline kujutlus elustab veelgi õpilase fantaasiat, tuues kaasa uue pildi linnade kiirest arengust üldse. Viimase asjaolu sunnil tekib õpilases paratamatult küsimus: millega on seletatav linnaelanikkude arvu kiire tõus hilisemal ajal? Niisuguste konkreetsete piltide kõrvutamine rajab õpilasile tee ajaloolise sündmustiku kausaalsete suhete otsimisele, kui ka nende mõistmisele.

Sellise, paiguti küllaltki õnnestunud elava käsitlusviisi kõrval ei ole aga kõigiti õnnestunud aine sisuline valik. Tähendatud õpiraamat osutub siit ja sealt kohati kärbitud juba varem ilmunud gümnaasiumi II klassi õpiraamatu koopiaks. Arvestades aga nimetatud klasside õpilaste vanuse vahet, oleks aine sisuline erinevus pidanud olema märkantsem.

1930. a. keskkooli õppekavades toonitatakse II kl. kursuse kohta järgmist: „Keskaja ajalugu oma suure mitmekesisusega sotsiaalsete ja poliitiliste nähtuste alal on II kl. õpilasile raskesti omandatav. Seepärast tuleb õpetajal hooliga valida materjali, piirdudes ainult faktidega, mis on tähtsad kultuuri arendamisest ja järgnevatest ajajärkudest arusaamiseks, ja kasustades täiel määral keskaja rikat maalilikkust aine huvitavamaks tegemiseks.“ Kuivõrd veel rohkem tuleks rõhutada eelmist väidet praeguse keskkooli II klassi kursuse kohta, mille õpilased on veel nooremad endise gümnaasiumi II klassi omist!

Õpiraamatu domineerivaks elemendiks on jäänud keskaja poliitiline sündmustik oma sageli liiga pikaks venitatud kirjeldistega, nagu esitis Gregorius VII kokkupõrkest paavstiga (lk. 46—47), ülevaade Justinianuse tegevusest (lk. 18—20), Šveitsi vabadusvõitlus (lk. 83—85), Konstantinoopoli langemine a. 1453 (lk. 100). Lk. 81 on Saksamaal XIII ja XIV saj. asetleidnud dünastiade vahelduste loetelu esitatud järgmiselt: „XIII s. lõpul valiti valitsema Habsburgid (a. 1273—1308), aga XIV s. algul asendati nad Luxemburgidega. Luxemburgid valitsesid vaheaegadega 120 aastat (1308—1437), siis pääsesid troonile jälle Habsburgid.“ Milleks koormata õpilaste mälu selliste nimede ja arvudega? Siinjuures võiks ju väita, et õpilasel pole tarvis neid fakte ja aastaarve pähe tuupida. Kuid milleks siis täita õpiraamatu niikuinii piiratud ruumi liigse pagasiga ja seetõttu välja jätta nii palju huvitavat materjali keskaja kultuurielust, mille saavutiste hindamisel teostub ümberorienteerumine ikka järjest positiivsemas suunas?

Paiguti on autor liiga palju ruumi andnud ajalooliselt tähtsusetuile sündmusile, nagu laste ristisõjale (lk. 54), mainides sealjuures vaid möödaminnes mõnd märkantsemat fakti või jättes selle üldse esile toomata. Nii leiame lk. 49 peatüki: „Hohenstaufenite valitsejasoo lõpp (1254). Itaalia irdumine Saksamaast.“ Peatüki viimast punkti selgitatakse ainult ühe lausega: „Itaalias valitsesid Hohenstaufenid mõned aastad kauemini kui Saksamaal.“ Mispärast Hohenstaufenid kaotasid oma maad Itaalias ja milles õieti see Itaalia irdumine Saksamaast seisib, selle jätab autor selgitamata.

Friedrich Barbarossa käsitluses oleks võidud puudutada Hohenstaufenite tüli Welfidega ning sellest arenenud võitlust gwelfide ja gibelliinide vahel. Täiesti välja on kahjuks jäetud keskaja huvitavam ja omapärasem valitseja, Friedrich II.

Ebasoovitavaks tuleb pidada ka autori tendentsi ohtrasti tarvitada nimesid. Näiteks lk. 66: „Anjou hertsog Henri II, kes kogus oma valitsuse alla läänidena enam kui pool Prantsusmaad (pärusläänid Anjou, Maine ja Touraine; hiljemini omandas abiellumise teel Lõuna-Prantsusmaal Guyenne'i, Gascogne'i ja Poitou; tema valitsuse alla läks ka Bretagne).“ Või jälle lk. 82: „Rudolf võitis teda ja võttis Ottokarilt ära Austria, Steiermarki ja Kraini ning läänitas oma poegadele.“

Peaaegu võimatu on õpilastel selles klassis nende võõrkeelsete nimede hääldamist kätte saada, rääkimata veel nende meelepidamisest. Isegi prantsuse õpilased ei õpi sellise täpsusega oma kodumaal ajalugu.

Keskaja kultuurielust esinevad õpiraamatus ainult üksikud katkendid ja needki meie õpiraamatus seni esinenud šabloonilise sisuga. Kui palju uut materjali keskaja koolielu, teaduse, näitekunsti kohta oleks autor võinud tuua, kui ta oleks tutvunud kas või Karl Linke teosega „Kulturgeschichte der Deutschen des Mittelalters“.

Peatükk keskaja vaimuelust on ebaõnnestunumaid kogu õpiraamatus. Siin esitatud andmete varal on õpilasel raske saada ühtlasemat, kompaktsemat ülevaadet keskaja inimese vaimsest arengust. Võtame näiteks kirjeldise keskaja arstiteadusest: „Niisama arenemata kui keemia oli ka arstiteadus. Tähtsamaiks arstimisvahendeiks olid palvetamine ja kupulaskmine. Neid tarvitati peaaegu kõigi haiguste korral. Mõnede haiguste vastu pidi aitama mingi kalliskiviga sörmuse kandmine. Mõne teise tõve puhul riputati haige jalgupidi lakke, et haigusaine tema suust välja valguks. Haige ravimiseks peeti mõnda päeva sobivaks, teist mitte, selle järgi, kuidas seisid taevast tähed. Eriti suurt abi haiguste puhul loodeti aga palverännakust kirikuisse, kus hoiti alal pühakute jäänuseid“ (lk. 106). Loetu põhjal võib õpilases kergesti tekkida vaade, et keskaja arstimisvahendeiks olid üksnes palvetamine, kupulaskmine, sörmusekandmine, jalgupidi ülesriputamine ja palverännakud.

Konkreetsete näidete esiletoomine on vägagi soovitatav, eriti nooremate klasside õpiraamatus. Kuid autor ei oleks tohtinud unustada mõningaid sissejuhatavaid üldlauseid, tuues nende illustreerivaks täienduseks konkreetseid näiteid.

Veene kalliskivide tervendavast mõjust haigustesse viitab ebausultähtsusele arstimises, ning õpilases vildaka vaate vältimiseks, nagu oleks maagiline haigusitervendav mõju omistatud vaid kalliskividele, oleks autor pidanud käsitleda ebausultähtsuse mõju üldse arstiteadusesse sel ajal.

Kalliskividega analoogilisi vahendeid oli lugematu hulk tarvitusel keskajal. Mispärast keskaja inimene oli nii ebausklik? Kas ainult teadmatusest? — need on küsimused, mis tärkavad õpilases. Siit järgneb paratamatu vajadus selgitada õpilasele keskaja inimese vaateid inimesorganismile, neid kausaalsete suheteid, mis inimene lõi oma kujutluses looduse ja inimese vahel. Keskaja inimese maailmavaatest sõltus ka ta huvi astroloogia vastu ning selle rakendamine arstiteaduses. Need asjaolud oleksid avastanud õpilasele huvitavaid üksikasju keskaja inimese mentaliteedist, ta ellusuhtumisest. Kas selle teadmine ei oleks õpilasele väärtuslikum mõne poliitilise fakti meelepidamisest?

Täiesti puudutamata on kahjuks jäetud nii mitmekülgset huvipakkuvat osa keskaegsest kohtumõistmisest meile tänapäev õudsenä tunduvalt karistusviisidega. Miks oli keskaja inimene nii vali oma otsuseis? Kas on see nähtus seletatav ainult selleaegse inimese iseloomutoorusega, või olid need karmid karistused aja kestel välja kujunenud keskaegse inimese maailmavaate reaalse järelusena?

Kohati pole autor veel selleski raamatus vabanenud verbalismist, lk. 104 leiame: „Mõtteteaduse õpetamine kujunes paljaks teravmeelseks sõnamänguks.“ Kas ei ole see lause endast ka paljas sõnade mäng? Õpilast huvitaks esijoones teada saada, milles õieti seisib see „sõnamäng“. Kahjuks ei anna autor selle kohta mingit seletust. Edasi loeme lk. 105: „Loodusteadused aga olid kiratsemas, täis ebausku ja väärarvamusi.“ Siin peab õpetaja jälle kommenteerima õpilasele lause sisu.

Mõnes kohas on autor ebakriitiliselt kasustanud allikaid. Ristisõdade tagajärgede selgitamisel toonitab autor: „Ristisõjad ei andnud küll soovitud tagajärgi, kuid siiski oli neil väga suur tähtsus. Viibides Bütsantsis ja arabia kultuuriga Muhamedi mail, õppisid rüütlid kõrgemalt hindama haridust. Nüüd vast hakati Euroopas huvi tundma teaduste (näit. arstiteadus, astronoomia, matemaatika) vastu, millega tutvuti araablaste kaudu. Ristisõdijale meeldis väga idamaine toredus, millest neil seni polnud mingisugust kujutlust. Kodumaale jõudnud, hakkasid rüütlid paremini oma kodu korraldama. Muretseti toredaid vaipu ja klaaspeegleid, et muuta elu lossis mugavaks“ (lk. 54—55). Siin on autor pisut liialdanud ristisõdade tähtsust Euroopa kultuurilise taseme tõstmise suhtes. Ei saa kõike seda, mis lääne-eurooplased üle võtsid idamaalt kunsti, teaduse, põllunduse ja töönduse alal, panna ristisõdade arvele. Araabia kultuur oli sel ajal Hispaanias ja Sitsiilias niisama kõrge tasemel kui Egiptuses ja Süüriaski. Kultuurilisel suhtlemisel ei jäänud lääne-eurooplased ainult passiivseiks vastuvõtjateks idamaa suhtes, vaid nad mõjustasid ka idamaalasi. Nii levis prantsuse keel Süürias, Armeenias ja Küprose saarel ja on ka tänapäev jäänud Süürias tunnustatuimaks võõrkeeleks. Eurooplastel oli juba enne ristisõdasid kultuurilisi suhteid idamaadega. XI saj. enne esimest ristisõda tarvitasid laevamehed oma sõitudel Vahemeres hiina päritoluga primitiivset kompassi.

Ristisõdade ebaõnnestumise põhjusi selgitab autor järgnevalt: „Palestiina jäi muhameedlastele seepärast, et kristlik maailm ei teotsenud küllalt üksmeelselt. Lääne-eurooplased ja bütsantslased ei toetanud tarvilikul määral teineteist“ (lk. 54). Süüdi sõdade ebaõnnestumises olid ka lääne-eurooplased ise. Nende tegevuses puudus vastastikune kokkukõla. Tuletagem meelde vaid Philippe II Auguste'i ja Richard Lõvisüdame vahetõrget.

Prantslaste kaotusi Crécy kui ka Poitiers lahingus paneb autor prantslaste kindla lahingukava puudumise arvele (lk. 70). Nende kaotuste põhjusi tuleks esijoones otsida küll Prantsuse ja Inglise sõjaväe erinevuses. Inglise sõjaväe kandvamaks jõuks olid vibukütid, kelle vastu Prantsuse raudrüütlid olid võimetud.

Meeldivaks nähtuseks käesolevas õpiraamatus tuleb pidada Eesti ajaloo kursuse paigutamist üldajaloo kõrvale samasse raamatusse. Seega on saavutatud teatav materiaalne kokkuhoid, mis õpilaste seisukohalt on vägagi soovitav. Kodumaa ajalugu moodustab samuti kärbitud kokkuvõtte kevadel samalt autorilt ilmunud gümnaasiumi II klassi kursust käsitlevast Eesti ajaloo raamatust.

Võrdlemisi palju ruumi on autor siiski jätnud Vabadusvõitlusele (lk. 135—146), mis võiks küll õpilasi huvitada, kuid mille detailidesse tungimine ei oleks nii vajalik keskkooli II klassis.

M. Tõldsepp.